

Din Dilinin Psikolojik İşlevleri

The Psychological Functions of Religious Language

Doktora Öğrencisi Gazali MUTLU¹, Doç. Dr. Gülüşan GÖCEN

¹Yalova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Yalova

· mutlu.01@outlook.com · ORCID > 0009-0005-5822-0174

²İstanbul Üniversitesi, İstanbul

· gulusan.gocen@istanbul.edu.tr · ORCID > 0000-0003-4856-9653

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 06 Şubat/February 2025

Kabul Tarihi/Accepted: 10 Haziran/June 2025

Yıl/Year: 2025 | **Sayı – Issue:** 58 | **Sayfa/Pages:** 299-328

Atır/Cite as: Mutlu, G., Göcen, G. "Din Dilinin Psikolojik İşlevleri"

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 58, Haziran 2025: 299-328.

Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Gazali MUTLU

DİN DİLİNİN PSİKOLOJİK İŞLEVLERİ

ÖZ

Din dili, din psikolojisinin ilgilendiği birçok konuyu doğrudan veya dolaylı olarak kapsamına rağmen daha çok felsefe literatüründe tartışılmış, din psikolojisi alan yazınında pek fazla çalışılmamıştır. Bu yüzden çalışmanın temel amacı, din dilinin anlamının din psikolojisi açısı ile ele alındığında inanan insan üzerindeki olumlu etkilerinin neler olduğunu ortaya çıkarmaktır. Makalede “Din dili, inanan kişinin hayatında ne işe yarar?” ve “Din dili inananları nasıl etkiler?” gibi temel sorulara odaklanılırken, din dilinin doğruluğuyla ilgili tartışmalar dışarıda bırakılmıştır. Betimsel bir yöntemin benimsendiği makalede din dilinin psikolojik işlevleri; (i) insanda kişilik ve ahlak oluşturma gibi inşa; (ii) insanın kendisini tanımlayabileceği ve ona bağlı hissedeceği kimlik ve aidiyet; (iii) iyi etme, duyguları harekete geçirme ve karar verme biçimlerini etkileme gibi duygusal; (iv) maruz kalma ve tutumlar yoluyla insanı belli bir yönde davranmaya itme gibi dönüştürme işlevleriyle dört başlıkta incelenmiştir. Bu çalışma, din dilinin psikolojik etkilerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı amaçlamıştır. Böylece inanan kişinin kutsalla kurduğu ilişkinin hem daha geniş bir çerçeveden değerlendirilebilmesi hem de bu ilişkinin kişisel düzeyde nasıl çeşitlenip ne tür olumlu etkiler doğurabileceğinin kavranması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Din Psikolojisi, Din Dili, Din Dilinin Psikolojik İşlevleri, Dil Oyunları, Mantıkçı Pozitivizm.

THE PSYCHOLOGICAL FUNCTIONS OF RELIGIOUS LANGUAGE

ABSTRACT

Although religious language directly or indirectly covers many issues that religious psychology is interested in, it has been discussed more in the philosophy literature and has not been studied much in the field of religious psychology. Therefore, the main purpose of the study is to reveal the positive effects of religious language on believers when the meaning is considered from the perspective of religious psychology. While the article focuses on basic questions such as “What is the use of religious language in the life of a believer?” and “How does religious language affect believers?”, discussions about the truth of religious language are excluded. In this article, which adopts a descriptive method, the psychological functions of religious language are examined under four main categories: (i) constructive functions such as shaping personality and morality; (ii) identity and

belonging, through which individuals define themselves and feel connected; (iii) emotional functions such as healing, activating emotions, and influencing decision-making processes; and (iv) transformative functions that direct behavior through exposure and attitude formation. This study aims to contribute to a better understanding of the psychological effects of religious language. In this way, it is hoped that the believer's relationship with the sacred can be evaluated from a broader perspective, and that the personal variations and potential positive effects of this relationship can be better understood.

Keywords: Psychology of Religion, Religious Language, Psychological Functions of Religious Language, Language Games, Logical Positivism.

GİRİŞ

Dilin düşünceyi etkilediği fikri, 1930'lara kadar gitmektedir. Amerikalı dil bilimciler Edward Sapir ve Benjamin Lee Whorf, farklı dillerin insanların düşünme biçimlerini etkilediğini ileri sürmüştür.^[1] Bu fikir, o zamanlar deney ve gözlem yapılamadığı için psikoloji ve linguistik çalışmaları, dilin düşünceyi etkilediğine ilişkin kanıtlar sunana dek bir iddia olarak kalmıştır. Konuşulan dilin insanın düşünme biçimini, bir başka ifade ile zihnini etkilediği görüşü, "Sapir-Whorf Hipotezi" olarak bilinir.^[2] Bu hipotezi destekleyen kanıtlardan biri Avustralya yerlisi bir Aborjin kabilesinden gelmektedir. Guugu Yimithirr adlı bu kabileye mensup kişiler, yer ve yön belirtmek için bizim aşına olduğumuzdan çok farklı coğrafi koordinat sistemi kullanırlar.^[3] Bizim için ön, arka, sağ veya sol gibi kelimeler benmerkezci, değişken (relative) koordinat biçimine aittir ve vücudun konumunu referans alır.^[4] Fakat bu kabile mensupları, bizler gibi vücudu merkeze alan koordinatlar yerine, değişmeyen (absolute) coğrafi koordinatlar kullanırlar. Bizim benmerkezci sistemi kullanacağımız durumlarda Guugu Yimithirr halkı, gungga (Kuzey), jiba (Güney), guwa (Batı) ve naga (Doğu) olmak üzere dört ana yönü kullanır. Örneğin, Guugu Yimithirr dilini konuşanlar, "Masadan biraz geriye çekil" demek için "Biraz Batıya çekil" anlamında "guwa-gu manaayi" derler.^[5]

[1] Lera Boroditsky, "How Language Shapes Thought", *Scientific American*, 304/2 (2011), 63.

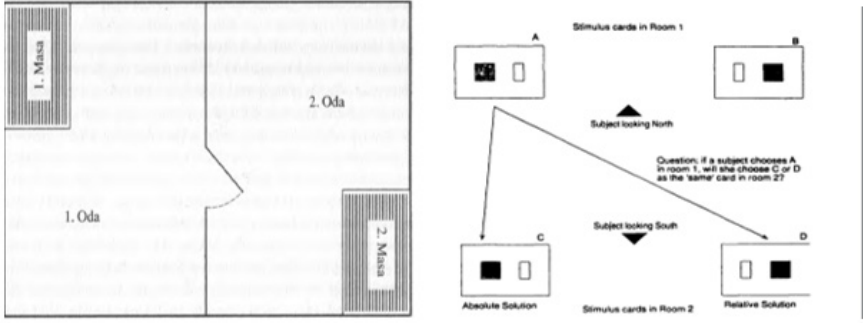
[2] Jordan Zlatev - Johan Blomberg, "Language May Indeed Influence Thought", *Frontiers in Psychology*, 6 (2015).

[3] John B. Haviland, "Anchoring, Iconicity, and Orientation in Guugu Yimithirr Pointing Gestures", *Journal of Linguistic Anthropology*, 3/1 (1993), 3-45.

[4] Herhangi birine önünde, sağında veya solunda dediğimiz zaman, kendi bedenini referans alır. Benzer şekilde, biz de sağdaki veya soldaki dersek, kendi vücudumuzun konumuna göre bir yer tarifinde bulunmuş oluruz.

[5] Guy Deutscher, *Dilin Aynasından: Kelimeler Dünyamızı Nasıl Renklendirir?*, çev. Cemal Yardımcı (Metis Yayınları, 2013), 167-168.

Dildeki bu bariz kullanım farkının, düşüncüyü etkileyip etkilemediğini merak eden dilbilimci Levinson, Guugu Yimithirr ve İngilizce dilini konuşan katılımcılarla bir deney tasarlar. Levinson'a göre farklı koordinat sistemini kullanmak, bilgiyi kodlama ve buna bağlı olarak da bilginin geri getirilme biçimini etkileyecektir. Bu deneyde, karşılıklı odalarda bulunan masaların üzerine kartlar konulur ve katılımcılardan ikinci odada bulunan masanın üstündeki kartları, birinci odada bulunan masanın üzerindeki kartlarla aynı olacak şekilde dizmeleri istenilir (bkz. *Şekil: 1*). Araştırma sonuçları İngilizce ve Guugu Yimithirr dilini kullanan katılımcıların kartları farklı şekilde dizdiklerini gösterir.^[6] Bir başka ifade ile Guugu Yimithirr dilini kullanan katılımcılar, bilmeceyi çözmek için coğrafi (cardinal) koordinat sistemini, İngilizce konuşan katılımcılar ise benmerkezci (relative) koordinat sistemi kullanırlar. Yani konuşulan dilin dayandığı farklı koordinat sistemleri, hafızada tutma veya bilgiyi geri çağırma gibi zihinsel stratejilerin farklılaşmasını sağlamıştır.

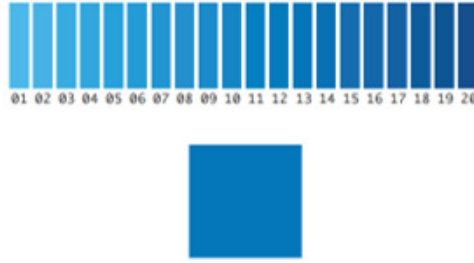
Şekil: 1. Zihin Testi Odaları

Katılımcılardan, kuzey ve güneyde bulunan odalara gidip masanın üzerindeki kartlara bakmaları ve geri gelerek kartları tekrar konumlandırımları istenmiştir. A odasındaki (Kuzeyde bulunan) masanın üzerinde solda (yani Batı tarafında) kırmızı karenin bulunduğu kare bir kart ve sağda (yani Doğu tarafında) mavi dikdörtgenin bulunduğu başka bir kart bulunmaktadır. Katılımcılardan A odasına gidip kartlara bakmaları ve yerlerini ezberlemeleri, daha sonra güneyde bulunan C veya D odalarına geri gelip kartları A odasındaki gibi düzenlemeye çalışmaları istenmiştir (Bu bir ayna imgesidir, aynada sağda görünen şey aslında soldadır). C odasına giden katılımcılar Guugu Yimithirr dilini konuşan, D odasına giden katılımcılar ise İngilizce konuşan katılımcılardır. Başka bir deyişle, C odasındaki düzenlemeyi yapan coğrafi (absolute) koordinat sistemi kullanan katılımcılar iken D odasındaki düzenlemeyi yapan benmerkezci (relative) koordinat sistemini kullanan katılımcılar.

[6] Stephen C. Levinson, "Language and Cognition: The Cognitive Consequences of Spatial Description in Guugu Yimithirr", *Journal of Linguistic Anthropology*, 7/1 (1997), 98-131. *left/right/front/back*

cılardır. Görüldüğü gibi Batı ve Doğu olarak kodlayan Guugu Yimithirr dilini konuşanlar ile sağ ve sol olarak kodlayan İngilizce dilini konuşanlar, masaları farklı şekilde düzenlemiştir.^[7]

Bu hipotezi destekleyen bir başka çalışma da Winawer ve diğerlerinin, anadili Rusça ve İngilizce olan katılımcılar üzerinde yapmış oldukları çalışmadır. İngilizce’de mavi için sadece “blue” kelimesi kullanılırken Rusça’da açık mavi için “goluboy”, koyu mavi için ise “siniy” kelimeleri kullanılmaktadır. Araştırmacılara göre eğer ki dil düşüncüyü etkiliyorsa, katılımcıların renk ayırt etme testlerindeki tepki sürelerinde farklılık olması gerekir. Deneyde mavi renk skalası, açıktan koyuya doğru 20 kareye bölünmüş ve katılımcılara kareler gösterilerek bu karelerden hangisine denk geldiğini belirtmeleri istenmiştir (bkz. **Şekil: 2**) ve sonuçlar araştırmacıların hipotezini doğrulamıştır.^[8] Yani Rus katılımcılar İngiliz katılımcılara göre renkleri daha hızlı ayırt etmiştir. Bir başka deyişle, Sapir-Whorf Hipotezi için güçlü bir kanıt daha bulunmuştur. Araştırmacılara göre bizler, dünyayı kelimelerle kategorilere böldüğümüz için dil, zihni etkilemektedir.^[9]

Şekil: 2. Renk Ayırt Etme Test Skalası

Tüm bu bulgular göz önünde bulundurulduğunda dilin yapısının daha gelişmiş bir düşünme biçimine neden olup olmadığı tam olarak söylenemese de dikkat, hafıza ve bilgi işleme gibi farklı bilişsel süreçleri etkilediği ortadadır.^[10] Bu yüzden bir dil biçimine maruz kalmak, büyük ölçüde o dilin imkân tanıdığı bilişsel stratejilerin kullanılmasına neden olacaktır. Tam da bu yüzden din dili gibi özel bir dilin, inanan insanın dikkatini, algısını dünyanın belli özelliklerine yöneltmesine ve farklı yorumlarda bulunmasına neden olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

^[7] Levinson, “Language and Cognition” 98-131.left/right/front/back

^[8] Jonathan Winawer vd., “Russian Blues Reveal Effects of Language On Color Discrimination”, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104/19 (2007), 7780-7785.

^[9] Gary Lupyan vd., “Effects of Language on Visual Perception”, *Trends in Cognitive Sciences*, 24/11 (2020), 11-12.

^[10] Lera Boroditsky, “Language and the Construction of Time Through Space”, *Trends in Neurosciences* 41/10 (2018), 651-653.

Din dili, en genel tanımıyla; Tanrı/kutsal hakkında konuşmak veya daha genel anlamda ise teolojik ifadelerin yer aldığı dil anlamına gelir.^[11] Din dili ile ilgili tartışmalar iki bağlamda ele alınabilir. İlki din dilinin mahiyeti, ikincisi de anlamı ile ilgili tartışmalardır.^[12] Din dilinin doğası ile ilgili tartışmalar, İslam literatüründe Tanrısal olan hakkında konuşmanın imkânı üzerinedir. Kimi düşünürlere göre Tanrı hakkında kutsal metinlerde olduğu gibi olumlayıcı, yani teşbihi bir dil kullanmak gerekirken kimi düşünürlere göre ise Tanrı'nın mahiyetini insani ifadelerin hiçbiri tam olarak karşılayamayacağından olumlayıcı bir dil değil, tam aksine değilleyici, yani tenzihi bir dil kullanmak gerekir. Fakat teşbihi dil kullanmak, antropomorfizme düşme tehlikesi taşıırken tenzihi bir dil kullanmak ise; agnostisizme yol açabilir. Dolayısıyla bazı düşünürlere de Tanrı/kutsal hakkında analojik bir dil kullanılabileceğini, zira Tanrı veya insan için kullanılan “iyi” gibi benzer bir kavramın, bu varlıkların kendi ontolojik mahiyetlerinde anlaşılması gerektiğini savunmuştur.^[13]

Din dilinin anlamı ile ilgili tartışmalar ise mantıkçı pozitivistler olarak bilinen, dinsel ifadelerin olgusal bir karşılıkları olmadığı için anlamsız oldukları söylemleri üzerine gerçekleşen tartışmalardır. Onlara göre, Tanrı, cennet, şeytan veya öteki dünya gibi dile yerleşmiş metafizik söylemlerin tekabül ettikleri olgusal gerçeklikler olmadığı için onların doğruluk değerleri yoktur ve bu yüzden de anlamsızdır.^[14] Mantıkçı pozitivistlerin yaklaşımının kendi içinde problemleri olması dolayısıyla Karl Popper, bugün özellikle bilimsel yöntemlerde sıklıkla kullanılan yanlışlama ilkesini öne sürmüştür.^[15] Popper’a göre, olumlu bir iddia kendi zıddını dışarıda tutacağından, olumlu olanı kanıtlamakla olumsuz olanı yanlışlamak bir yerde aynı şey olacaktır. Dolayısıyla herhangi bir iddianın neyi yanlışladığı anlaşılırsa, neyi doğruladığına doğru bir adım atılmış olur.^[16] Antony Flew ise Popper’ın bu yaklaşımını dini iddiaların aslında bilgi verici veya olgusal olmadıklarını göstermek için din felsefesine ve din diline doğru kaydırmıştır.^[17] Flew’e göre, bir iddianın doğru olması, o iddianın olumsuzunun zorunlu olarak inkârına eşit olacaktır. Fakat dini ifadeler, herhangi bir delili kendi lehlerine kullandıklarından ve aleyhte hiçbir delil kabul etmediklerinden bu ifadeleri yanlışlamanın söz konusu olamayacağını ve dolayısıyla da dini ifadelerin olgusal olmadıklarını dile getirmiştir.^[18]

[11] Janet Soskice, “Din Dili”, çev. Mustafa Turan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 355-368. Gülüşan Göcen, *Kavram Atlası: Din Psikolojisi I*, (Gazi Kitabevi, 2022), 204-207.

[12] Turan Koç, *Din Dili (İz Yayıncılık, 2022)* 54-88.

[13] Koç, *Din Dili*, 54-88.

[14] C. Stephen Evans, “Din Dili Problemi”, çev. Ferhat Akdemir, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 253-273.

[15] Ayşe Sıdika Oktay - Mehmet Burak Güneş, “Din Dili ve Antony Flew’un İnanç Değişikliğinin Din Diline Yansıması”, *Bilimname* 2019/39 (23 Aralık 2019), 455.

[16] Koç, *Din Dili*, 161-166.

[17] Oktay-Güneş, “Din Dili ve Antony Flew’un İnanç Değişikliğinin Din Diline Yansıması” 447-468.

[18] Koç, *Din Dili*, 161-162.

Wittgenstein ise, ilk dönem savunduğu ve dilin anlamının olgulara karşılık geldiği söylemi olan resim kuramının karşısına dil oyunları kuramını oturtur. Dil oyunları kuramına göre, dil olgulardan çok daha fazlasından oluşur. Her dilin tıpkı oyunlar gibi kendisine has kuralları bulunur ve bu kuralları bilmeyen o dili tam olarak anlayamaz.^[19] Dolayısıyla Wittgenstein’a göre “*Bir sözcüğün anlamı, onun dildeki kullanımıdır.*”^[20] ve “... bir dil imgelemek, bir yaşam biçimi imgelemek demektir.”^[21] Örnek verecek olursak eğer bir Müslüman’ın “*Nur içinde yatsın*”, “*Allah razı olsun*” gibi ifadeleri, dışarıdan bu dili bilmeyen ve dine inanmayan biri tam olarak anlamayacaktır. Çünkü o kişi, bu dilin kurallarını veya kullanım amacını tam olarak bilmemektedir.

Hangi görüş savunulursa savunulsun, şurası bir gerçektir ki dil dışında Tanrı’nın gerçek dünyada neye işaret ettiğini göstererek belirleyecek bir ifade biçimi yoktur. Bu yüzden Tanrı kavramına ilişkin bakışımız, düşüncelerimiz ve hatta hislerimiz, dil üzerinden gerçekleşmek zorundadır.^[22] Buna karşın din psikolojisi, Tanrı hakkında konuşmanın ontolojik veya epistemolojik mahiyeti ile ilgilenmez.^[23] Tartışmanın bu kısmı felsefenin veya kelimeler gibi dinî ilimlerin konusudur. Din psikolojisi ise Tanrı denildiğinde kişinin ne anladığı, onun Tanrı kavramı ile ne tür bir ilişki içinde olduğu ve hayatında ne tür etkilere yol açtığı gibi hususlarla ilgilenir.^[24] Yani din psikolojisi açısından Tanrı kavramına kişi üzerinden bir yaklaşım söz konusudur. Bu yüzden Tanrı kavramı ile Tanrı tasavvuru ve Tanrı imgesi arasındaki farkı açıklamak gerekir. Kavram, bir kategoriye karşılık gelen ve o kategorinin temel özelliklerinden oluşan soyut fikirlerdir. İmge, duygu organlarının algıladığı şeyin bilinçteki izlenimidir. Tasavvur ise görsel bilginin zihindeki temsili ya da gerçekte olmayan bir şeyin hayal edilmesidir.^[25] Bu bağlamda Tanrı tasavvuru, kişinin Tanrı’ya dair bilinçli veya bilinçsiz edindiği tüm bilgi, düşünce, his ve yaşantıların yeniden düzenlenmesi ve dönüştürülmesidir.^[26] Bir bakıma Tanrı’nın nesnel bilgisinin kişideki öznel temsildir. Bu yüzden Tanrı tasavvurunun Tanrı imgesi ve kavramını da kapsadığı söylenebilir.

Rizzuto’ya göre de Tanrı imgesi ile Tanrı kavramını birbirinden ayırmak gerekir. Ona göre filozofların Tanrı kavramı çoğu zaman inananların Tanrı imgesinden farklılaşmaktadır. O, Tanrı kavramıyla, kutsal kitaplar, kutsal imgeler, dua veya

[19] Kadir Sayın, *Wittgenstein’a Göre Din Dili, Yüksek Lisans Tezi, (Erciyes Üniversitesi, 2006) 8-14; 34-41.*

[20] Ludwig Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*; çev. Deniz Kanıt (Totem Yayıncılık, 2006), 35.

[21] Wittgenstein, *Felsefi Soruşturmalar*, 20.

[22] Ali Ulvi Mehmedoğlu, Tanrıyı Tasavvur Etmek (Çamlıca Yayınları, 2011).22-25.

[23] Göcen, *Kavram Atlası: Din Psikolojisi I*, 204-207.

[24] Gordon Allport, *Birey ve Dini*. çev. Bilal Sambur, (Elis Yayınları, 2005).124.

[25] Fatma Nur Bedir, “Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgelerinin Analizi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2017), 717-740.

[26] Göcen, *Kavram Atlası: Din Psikolojisi I*, 204.

ritüellerde olan sembol ve işaretleri; Tanrı imgesiyle inanan kişinin içsel deneyimini kastetmektedir. Yani Rizzuto'ya göre Tanrı kavramı bize öğretilen Tanrı, Tanrı imgesi ise bizim deneyimlediğimiz Tanrı'dır. Ona göre bu ayrım, Tanrı imgesi ve kavramının belli durumlarda ne derece karşılık geldiklerini bilememiz açısından önemlidir. Yani sembolün Tanrısı ile sembolü deneyimleyen Tanrısı aynı olmayabilir. Şöyle ki, Hristiyanlıktaki günah çıkarma ritüeli affeden, adil ve sevgi dolu bir Tanrı sunar. Buna karşın ritüeli deneyimleyen kişi, günahları cezalandıran imgesini deneyimleyebilir. Dolayısıyla adaleti, sevgiyi vurgulayan ritüel, deneyimleyen kişide işkence ve boyun eğme şeklinde tecrübe edilebilir. Ritüelde aktarılan Tanrı kavramı ile kişinin deneyimlediği Tanrı imgesi birbirinden oldukça farklıdır.^[27]

Rizzuto, Tanrı imgesinin yaşamın erken dönemlerinde özellikle birinci derece aile fertleri ile girilen ilişkide oluştuğunu belirtir. Çocuklar yaşamlarının erken dönemlerinde aile üyelerinden işittikleri Tanrı kavramıyla karşılaşır. Ancak çocuk bir süre sonra Tanrı'nın görünmez olduğunu keşfeder ve canlı bir kişi gibi tanıtılan Tanrı'yı yaratmak zorunda kalır. Dolayısıyla da çocuğun oluşturduğu bu Tanrı imgesi onun deneyimlerine dayanır ve antropomorfiktir. Çocuğun Tanrı imgesi sonraki yaşam deneyimleri ile şekillenir. Hatta Rizzuto, Tanrı imgesinin yaşamın erken dönemlerinde oluştuğu hipotezini test etmek için 88 katılımcı üzerinde araştırma yapar. Katılımcılardan ailelerinin ve Tanrı'nın resimlerini çizmesini ister. Rizzuto'ya göre kişilerin Tanrı çizimleri yaşamlarındaki kişilerle oldukça benzerlik gösterir.^[28]

Rizzuto'nun ortaya attığı teziyle yurt içinde yapılan saha çalışmalarının bulguları sıklıkla örtüşmektedir. Örneğin Bedir'in yetişkinlerin çocukluk anılarında ki Tanrı imgesi ile ilgili yaptığı çalışmada çocukluk döneminde Tanrı imgesinin oluşmasında kişilerin yetişkinlerle girdikleri etkileşimlerin rolü oldukça önemlidir. Bunların başında aile ve erken dönem eğitimcileri gelmektedir. Diğer taraftan dini örnekler, yetişkinlerin fiilleri, anlatılan hikâyeler ve hatta televizyonun Tanrı imgesini etkilediği görülmektedir.^[29] Yıldız tarafından 8 -11 yaş arasında, Sivas, Muş, Konya ve Samsun'dan gönüllü olarak araştırmaya katılan 75 çocuk üzerinde yaptığı nitel araştırmada da yaş, cinsiyet ve yaşanan şehrin büyük ya da küçük olmasının, Tanrı imgesini farklılaştırdığı yönünde bulgular elde edilmiştir.^[30] Hacıkeleşoğlu ve Karaca'nın (2021) 15-64 yaş aralığındaki %48,3'ü erkek %51,7'si kadın toplam 1088 kişi üzerinden yaptığı saha araştırmasında duygusal sıcaklık içeren anne ve aşırı koruyucu baba tutumunun olumlu Tanrı tasavvurunun; aşırı koruyucu baba ve reddedici anne tutumununsa olumsuz Tanrı tasavvurunun en güçlü yordayıcılarının olduğu sunulmaktadır.^[31]

[27] Ana Maria Rizzuto, "Bilimsel Din Çalışmalarında Çağdaş Literatürün Eleştirisi", çev. Fatma Nur Bedir, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10/2 (2017), 1847-1854.

[28] Rizzuto, "Bilimsel Din Çalışmalarında Çağdaş Literatürün Eleştirisi".

[29] Bedir, "Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgesinin Analizi".s.737

[30] Mualla Yıldız, (2013). Çocukların Tanrı İmgesi'nin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, (13), 45-63.

[31] Hızır Hacıkeleşoğlu, & Faruk Karaca (2021). *Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru İle İlişkisi*

Tanrı imgesinin - öte taraftan- erken çocukluk döneminde yetişkinlerle girilen etkileşimde şekillendiği görüşü kimileri için birtakım sorunlar doğurmaktadır. Çünkü “bebeğin Tanrı tasavvuruna etki eden deneyimler nelerdir?” ya da “bu süreç ilk olarak nerede başlar?” gibi sorular henüz cevaplanmış sayılmaz.^[32] Kanaatimizce bu deneyimlerin hangileri olduğu, ne zaman başladığı ve nasıl geliştiği gibi soruların cevabı insanın biyolojik tarafında, dini bir ifade ile fitratındadır. Nitekim, Hamlin ve Wynn’in (2011) 6 ve 10 aylık bebeklerle yaptıkları çalışmada, bebeklerin toplum yanlısı davranışlarda bulunan nesneleri zarar veren davranışlarda bulunan nesnelere tercih ettikleri görülmektedir.^[33] Bir bakıma ahlak, doğuştan gelen eğilimlerle şekillenmektedir. Dolayısıyla Tanrı tasavvurunun oluşmasının tıpkı ahlakın oluşması gibi biyolojik, fitrata ait bir yönünün olduğu düşünülebilir.

Tüm bunlardan hareketle din psikolojisi açısından konu edinilen Tanrı, Tanrı imgesi veya Tanrı tasavvurudur. Bir başka ifade ile din psikolojisinde araştırma konusu olan, Tanrı’nın nesnel gerçekliğinden ziyade kişideki öznel gerçekliğidir. Çünkü psikoloji açısından gerçeklik, bir şeyin olgusal karşılığının olup olmaması değil o şeye ilişkin herhangi bir şeyin var olmasıdır. Bu bir fikir, bir imge veya bir hayal olabilir. Jung, bunu şöyle ifade eder:

“... bakireyken doğum söz konusu olduğunda, psikolojinin biricik ilgilendiği şey, ortada böyle bir fikir olmasıdır, yoksa başka bir anlamda, bu fikrin doğru mu, yanlış mı olduğuyla ilgilenmez. Var olduğuna göre, bu fikir, psikoloji açısından gerçektir, Psikolojik varlık, fikir sadece bir tek kişiden çıktığı zaman öznel, bir toplumdan —kamuoyuyla— çıkmışsa nesnel olur.”^[34]

Tıpkı Jung’un da bahsettiği gibi, genelde psikoloji özelde ise din psikolojisi açısından önemli olan, din dilinin doğru olup olmaması değil; böyle bir dilin var olmasıdır.

Din dili, din psikolojisinin ilgilendiği tüm konuları doğrudan veya dolaylı olarak kapsamasına rağmen Türkçe psikoloji veya din psikolojisi literatüründe din diline ilişkin konuyu etraflıca ele alan bir çalışma sayısı oldukça az sayıdadır. Bu yüzden bu araştırmanın en büyük sınırlılığı, tamamıyla felsefe alanında çalışılan bir konunun din psikolojisi alanına entegre edilmeye çalışılmasıdır. Bu yüzden bu çalışmada genelde psikoloji, özelde de din psikolojisi olmak üzere “*Din dili, inanan kişinin hayatında ne işe yarar?*” ve “*Din dili inananları nasıl etkiler?*” gibi

Üzerine Bir Araştırma. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (53), 195-236.

[32] Cihad Kısa, “Filozofların, Teologların ve Psikanalistlerin Tanrısı: Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru”, *Turkish Studies*, 10/10 (2015), 639-654.

[33] J. Kiley Hamlin - Karen Wynn, “Young Infants Prefer Prosocial To Antisocial Others”, *Cognitive Development* 26/1 (2011), 30-39.

[34] Carl Gustav Jung, *Analitik Psikoloji*, çev. Ender Gürol (İstanbul: Payel Yayınları, 2006), 240.

temel sorulara odaklanılarak, din dilinin doğruluğu ile ilgili tartışmalar dışarıda bırakılmıştır.

Bu sorular doğrultusunda bu yazıda, din diline ilişkin çalışmalar kullanılarak din dilini genelde psikoloji özelde ise din psikolojisi alanına yaklaştırmaya çalışarak anlamın sadece olgusal karşılık üzerinden olmayacağı aynı zamanda psikolojik bir bakış açısı ile ele alındığında, anlamın sağladığı yarar üzerinden de kurulabileceği gösterilmeye çalışılacaktır. Faydacı kuram açısından herhangi bir fikrin doğruluk değeri, o fikrin sağladığı yarar ile ölçülür.^[35] Bu yüzden doğru, iyi olana yansır ve iyi olan ise, insanın faydasına olan şeydir. Din, insanların ihtiyaçlarına cevap verdiği ve din dilini de konuşan insan olduğu için bu çalışmada din dilinin bazı psikolojik işlevlerinin bulunduğu gösterilecektir.

1. DİN DİLİNİN İŞLEVLERİ

1.1. İnşa İşlevi

Din, geçmişten süzülerek gelen ve çağa uygun olan erdemleri, o dönemin, o toplum insanlarına aktarır, topluma uygun insanlar yetiştirmeye çalıştığı için din dilinin kişi üzerinde inşa işlevi bulunur.^[36] Din dilinin bu işlevi, bebeklik öncesi dönemde çocuğa Kur'an okuma veya dini müzik dinleme gibi faaliyetlerle başlar ve kişinin tüm yaşamı boyunca devam eder.^[37] Fowler, kişide inancın nasıl oluştuğu ve geliştiği ile ilgili yedi basamaktan oluşan bir inanç gelişim teorisi ortaya koyar. Ona göre dini olsun veya olmasın insanlar yaşadıkları dünyada bir amaçlılık ve düzen aramaktadır. Bu arayış da onları inanca götürmektedir.^[38]

İlk evre olan ve yaşamın ilk dört yılını kapsayan ilksel iman evresinde inanç, bebek ile bakım veren arasındaki güven ilişkisine dayanır. Üç ve sekiz yaş aralığını kapsayan sezgisel-yansıtıcı iman döneminde çocuklar, dil ve hayal gücüyle şekillenen, sezgilere dayalı bir Tanrı anlayışı geliştirir. Bu dönemde dil önemli bir yer tutar ve inanç gelişimi sezgiseldir. Çocukta, hikâyeler, jestler ve mantık ile kontrol edilmeyen hayal gücünün açıklamaya çalıştığı duygularla karakterize bir inanç söz konusudur. Tanrı tasavvuru, bu dönem yavaş yavaş şekillenmeye başlar, çocuğun ebeveynleri ve diğer yetişkinlerle girmiş olduğu etkileşimler onun Tanrı

[35] Ozan Kocabaş, *Haber Doğruluk-Hakikat İlişkisinin Hermeneutik Tezâhürleri Üzerine Bir Deneme: Haberin Yorumlanma Sürecine Dâir Bir Araştırma* (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021), 40.; William James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, (Pinhan Yayıncılık, 2017).

[36] Michael Argyle, *Din ve Psikoloji*, çev. H. Büşra Gök (İstanbul: İz Yayıncılık, 2022).

[37] Bilal Yorulmaz, "Bir Din Eğitimi Aracı Olarak Dini Müziğin Kullanımı", *Din ve Müzik Sempozyumu*, (2012), 26-40.

[38] James Fowler, "İman Bilincinin Evreleri", çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 19* (2000), 85-104. Zeynep Kaya, *Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2023).

tasavvurunu etkiler. 6 ve 12 yaş aralığını kapsayan mitsel-lafzi iman evresinde çocuklar, inançlarını somut düşüncelerle anlamlandırır, Tanrı'yı ödüllendiren ya da cezalandıran bir figür olarak algırlar. Ergenlik dönemine karşılık gelen ter-kibi-geleneksel iman evresinde birey, Tanrı ile daha kişisel ama hâlâ geleneksel bir ilişki kurar ve sosyal etkileşimler benlik gelişimini etkiler. Bu dönemde sosyal ilişkiler arttığından Tanrı ile kurulan ilişki bireyselleşmeye başlar ve Tanrı, bir destekçi bir rehber gibi algılanır. Tanrı ile kurulan bu kişisel ilişki geleneksel bir ilişkidir, Tanrı hala topluluğun tanrısıdır. Önceki evrede geleneksel olan inanç, bireyleştirici-yansıtıcı iman evresinde bireyselleşmeye başlar. Yani bir önceki evrede otoriteye ait olan Tanrı bu evrede kişinin kendisinin Tanrısı olur. Fowler'a (2000) göre kişinin bu aşamaya bulaşabilmesi için benliğinin iki önemli faaliyette bulunması gerekir. Bunlardan ilki, benliğin önceki kabullerini sorgulaması ve on-ları bilinçli bir seçime dönüştürmesidir. Sonraki evre olan ve 30'lu ve 40'lı yaşlara denk gelen birleştirici iman evresinde kişi, dinsel bütünlüğü sağlamaya çalışır. Genellikle orta yaş ve sonlarına denk gelen ve az sayıda kişinin ulaşabildiği evren-selleştirici iman evresinde ise genellikle Tanrı ile bir tür birleşme söz konusudur ve bu birleşmeden adalet ve sevgi gibi evrensel değerler ortaya çıkar. Yani bireysel olan sevgi ve adalet gibi kavramlar, Tanrısallık kazanır, evrensel sevgi ve evrensel adalet ortaya çıkar.^[39]

Fowler'dan farklı olarak Yapıcı (2016), çocuklarda inanç gelişimini fitri ve çevresel olarak ikiye ayırır. Fitrat inanmak için yeterli neden iken, çevresel fak-törler ise gerekli nedenleri oluşturur. Ona göre çocuklar, fitrat olarak inanmaya eğilimli doğar. Daha sonra çocuklar taklit yolu ile inancı öğrenir ve tahkik yolu ile de ileriki dönemlerde inançlarını doğrulama yoluna gider. O, inanç gelişimini temelde 4 evreye ayırır. İlk evre, doğum öncesi ve iki yaş arası dönemi kapsar ve bu evrede, öteki dünyanın algılanması için nesne sürekliliği ve Tanrı ile kurulacak olumlu ilişkiler için güvenli bağlanma, inanç gelişimi açısından önemlidir. İkinci evre, 2 ve 7 yaş arası dönemleri kapsayan, çocukların çevrelerindeki kişileri taklit ettikleri birinci taklit evresidir. Üçüncü evre ise 7-12 yaş aralığını kapsayan, ço-cuklarda teslimi inancın görüldüğü ikinci taklit evresidir. Son evre ise tahkik ev-residir ve 12-20 yaş aralığını kapsayan bu evrede şüphe ve sorgulama görülürken aynı zamanda inancı tahkik ederek bağlanma da görülmektedir.^[40]

Kısacası inanç gelişimi, anne karnındaki bebeğe ezan veya Kur'an okumak gibi dini konuşmalarla başlar ve kişinin tüm yaşamı boyunca devam eder.^[41] Bir başka ifade ile din dili, kişi henüz doğmadan inşa işlevine başlar ve kişinin tüm

[39] Fowler, "İman Bilincinin Evreleri", 85-104.

[40] Asım Yapıcı, "Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi (Bir Model Denemesi)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (15 Nisan 2016), 83-113.

[41] Yorulmaz, "Bir Din Eğitimi Aracı Olarak Dini Müziğin Kullanımı" 26-40.

yaşamı boyunca devam eder. Bu bağlamda din dilinin inşa işlevi kişilik, kimlik ve ahlak üzerinden ele alınabilir.

1.1.1. Din Dili, Kişilik Oluşumuna Katkı Sağlar

Dil, bilginin en önemli iletim aracı olduğundan,^[42] kişilik gelişimi açısından da dinî erdemler ancak genelde dil, özelde ise din dili ile aktarılabilir. Din dilinin içermiş olduğu irade, amaçlılık, sorumluluk, günah, sevap, sabır, iyilik, kötülük gibi kavramlar, insanın nasıl davranması gerektiğine ilişkin bir çerçeve sunar. Emmons, dinin kişilik oluşturmada kişiye bir kimlik ve bütünleştirici bir hayat hikâyesi sunduğunu ifade eder.^[43] Çünkü kişiliğin düzeylerinden olan bütünleştirici hayat hikâyeleri, insanlara amaç ve anlam duygusu verir.^[44] Bu da en iyi din ile mümkündür, öyle ki birçok insan hayat hikâyelerini onlara bir anlam sunan din üzerinden oluşturur.

Dinin kişilik üzerindeki etkisini dile getiren psikologlardan belki de en ünlüsü Carl Gustav Jung’dur. Onun ileri sürmüş olduğu arketipler ve kolektif bilinçdışı gibi kavramlar, dinlerin çeşitli sembollerle insanların zihinlerinde yaşadığının, bir başka deyişle kişiliklerinin üzerinde etkisi olduğuna işaret eder. Jung, Freud’un kişisel bilinçdışına istinaden tüm insanlarda ortak olan ve nesiller boyunca aktarılan bir başka bilinçdışının, yani kolektif bilinçdışının olduğunu iddia eder. Kolektif bilinçdışında insanların davranışlarını etkileyen belirli türden ilksel imgeler bulunur. Jung, bu imgelere arketipler adını verir.^[45] Ona göre bebeğin, annesi ile kurmuş olduğu bağ veya doğar doğmaz meme emmeye başlaması, ortak bilinç dışındaki “anne” imgesinden kaynaklanır.^[46] Bu arketipsel imgeler insanların eylemlerini veya eylemde bulunma eğilimlerini etkilediği için kişiliklerinin oluşmasına da etki eder. Bu noktada Jung’un dinî, kolektif bilinçdışından beslenen bir insanlık mirası olarak gördüğü söylenebilir. Çünkü ona göre din, insanlığın ortak bilinçaltında nesiller boyunca sakladığı yüksek bir birikimdir ve arketipler aracılığı ile insana bir amaçlılık sağlayarak ruhun derinliklerini ortaya çıkarır.^[47]

Kişilik oluşumunda önemli bir yeri olan bireyleşmenin en güzel örnekleri kahraman (aşama) arketipi üzerinden dini metinlere veya hikâyelere girerek insanlara

[42] Mustafa Koç, “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”, *EKEV Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 75-88.

[43] Robert A. Emmons, “Din ve Kişilik”, çev. Gülüşan Göcen, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014), 165-187.

[44] Gülüşan Göcen, *Psikoloji, Mitoloji ve Din*, (Kaknüs Yayınları, 2018).

[45] Carl Gustav Jung, *Psikoloji ve Din*, çev. Raziye Karabey, (İstanbul: Okuyan, 1998), 99.

[46] Jerry M. Burger, *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 157.

[47] Robert W. Crapps, “Psikanaliz ve Din”, çev. Ali Ayten Marife Dini Araştırmalar Dergisi 4/1 (2004), 180.

mesaj veren metinlerde bulunmaktadır. Kahraman arketipi, insanın bilinçdışını aşarak kendi egosu ile bütünleşmesi sürecini ifade eder. Bu hikâyelerde kahramanın yurdunu terk edip, bir yolculuğa çıkarak çeşitli engellerle mücadele ettikten sonra olgunlaşmış olarak ana yurduna, yani benliğine döner.^[48] Her seferinde kahraman çeşitli sebeplerle (bu bir cinayet veya Tanrısal alanın ihlali olabilir) bir yolculuğa ve arayışa çıkar, en sonunda Tanrısal bir kavrayış ile yurduna geri döner. Jung, insanların bu bireyleşme sürecinin bu şekilde kahraman arketipinde bulunduğunu ifade eder. Bir başka deyişle, kişilik oluşumu için önemli olan bireyleşme din dilinde arketiplerle gömülü hikâyelerde inanan insana rehberlik eder. Bu arketipler, ortak anlamlar taşımasına karşın, çağa uygun sembollerle her seferinde yeniden gün yüzüne çıkar.

Jung'un bu görüşleri İslam dinindeki fitrat kavramı ile paralellik gösterir. Nasıl ki Jung'da tüm insanların bilincinde ortak olarak bulunan birtakım kadim semboller var ise İslam dini açısından da çocuklar, fitrat üzere, yani inanmaya meyilli olarak doğar.^[49] Bu bakımdan din dili, sonradan öğrenilen bir dilden çok daha fazlası, insanın biyolojisinde gömülü bir dil özelliği kazanır. Tıpkı Chomsky'nin tüm insanların doğuştan evrensel dil bilgisi ile dünyaya geldikleri ve kısıtlı bilgilerle konuşmayı öğrendiklerini iddia etmesindeki gibi,^[50] İslam dini açısından da din dilinin insanın fitratına gömülü, bir tür evrensel din edinme aracı olduğu söylenebilir. Bu yüzden biyolojik canlı olarak insan, zihinsel gelişim gösterdikçe dinî gelişimi de bu doğrultuda devam eder. Öyle ki, bebeğin güvene dayalı olarak anesi ile kurmuş olduğu bağlanma biçimi, yaşamının sonraki dönemlerinde Tanrı ile kuracağı güven ilişkisine ve Tanrı tasavvuruna etki eder.^[51] Başlangıçta somut olan Tanrı tasavvuru, çocuğun zihinsel gelişimi arttıkça soyuta doğru bir hal alır.^[52]

1.1.2. Din Dili, Ahlaka Etki Eder.

Ahlak, toplumu bir arada tutan önemli bir yapıdır ve özellikle yasaların henüz oluşmadığı dönemlerde birer esas niteliğindedir. Bu anlamda ahlak, toplumda yazılı olmayan ancak sosyal ilişkileri yönlendiren kurallar bütünüdür. Ahlakın en önemli kaynaklarından biri de dindir.^[53] Çünkü ahlaka ait olan “iyilik” ve “kötü-

[48] Joseph Campbell, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. S. Gürses, (Kabalcı Yayınları, 2010), 47.

[49] Hayati Hökelekli, “Fitrat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13 (1996), 47-48.

[50] Noam Chomsky, *Dil ve Zihin İncelemelerinde Yeni Ufuklar*, çev. Ferit Burak Aydar (İstanbul: Boğaziçi Üniversite Yayınevi, 2019), 139-158.

[51] Lee A. Kirkpatrick, “Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi”, çev. Mustafa Koç, *Bilimname* 4/10 (2006), 133-172; Akif Hayta, “Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 29-63.

[52] Faruk Karaca, “Dindarlığın Gelişimi”, *Din Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını 2051 (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010), 118-144.

[53] Yasin Ceylan, “Din ve Ahlak”, *Doğu Batı Dergisi* 4 (2004), 79-86.

lük” gibi değerler, din ile temellendirildiğinde çok güçlü bir yapıya sahip olurlar.^[54] Bu bağlamda din, insana kişiliğinin gelişimini olumlu etkileyecek bir ahlak sunar. Dolayısıyla da din dili, ahlaka etki eder. Öyle ki, büyük bir örneklem üzerinden yapılan bir araştırmaya göre, dini bir inanca sahip olan ve kiliseye düzenli giden kişilerin daha güçlü kişilik özellikleri olduğu görülmüştür.^[55] Farklı bölümlerde okuyan üniversite öğrencileri üzerinde yapılan, dini inanç ve ahlaki olgunluk arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışmada ise dini inanç ile ahlaki olgunluk arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Yani öğrencilerin dini inançları arttıkça ahlaki olgunluk düzeyleri de artmaktadır. Bu çalışmada ahlaki olgunluktan kastedilen, ahlaki duygu, düşünce ve tutumların bireyde gelişmiş düzeyinde olmasıdır. Çalışmadan hareketle dini inancın ahlaki gelişim üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir.^[56] Benzer şekilde, dindar gençlerin, dindar olmayan akranlarına nazaran daha az alkol ve uyuşturucu madde kullandığı^[57] ve daha az suça bulaştığı^[58] görülmektedir. 60 çalışmanın incelendiği bir meta-analiz çalışmasında dinin suç işleme üzerinde önemli bir önleyici etkisi olduğu görülmüştür.^[59]

Din dilinin ahlaki ifadelerle örtülü bir dil olduğunu öne süren düşünür Brait-hwaite’dir. O da tıpkı Wittgenstein’in dil oyunları kuramında olduğu gibi, din dilinin anlamının kullanımında olduğunu ileri sürer. Ona göre dini ifadeler, deneysel ifadeler değildir ancak dindar biri için bir yaşam tarzı oluşturduğu için anlamlı ifadelerdir.^[60] Bu yüzden Braithwaite, dini ifadelerin birer ahlaki ifade olduğunu dile getirir ve davranışsal bir ahlak olarak görür. Yani din diline ilişkin bir ifade ahlaki ifadedir ve kendisine inanan kişiyi belirli bir şekilde davranmaya iter.^[61] Başka bir deyişle, dini bir yaşam tarzı benimsenmiş birinin o yaşam tarzına uygun söylemlerinin olmasını ve bu söylemlere uygun hareket etmesi beklenir. Bu bakış açısına göre din dili, anlamını kullanımda kazanır; dolayısıyla din dili özünde ahlaki bir pratik olarak değerlendirilebilir. Çünkü din dili, ahlaklı bir yaşama teşvik ederek, insanların hayatlarında somut bir karşılık bulur ve tam da bu yüzden anlamlıdır.^[62]

[54] Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, (Ötüken Yayınları, 2000)

[55] Akif Akto, “Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (01 Ağustos 2011), 196.

[56] Mevlüt Kaya - Cüneyd Aydın, “Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlaki Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30 (01 Nisan 2011), 15-42.

[57] Thomas J. Johnson vd., “Identifying Mediators of the Relationship Between Religiousness/Spirituality and Alcohol Use”, *Journal of Studies on Alcohol and Drugs* 69/1 (Ocak 2008), 160-170.

[58] Christopher P. Salas-Wright vd., “Buffering Effects of Religiosity on Crime: Testing the Invariance Hypothesis Across Gender and Developmental Period”, *Criminal Justice and Behavior* 41/6 (Haziran 2014), 673-691.202

[59] Colin J. Baier - Bradley R. E. Wright, “‘If You Love Me, Keep My Commandments’: A Meta-Analysis of the Effect of Religion on Crime”, *Journal of Research in Crime and Delinquency* 38/1 (2001), 3-21.

[60] Hatice Üstün Oltulu, *Din Dilinde Doğrulamacı ve Yanlışlamacı ve Yaklaşımların Eleştirisi* (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 74.

[61] Koç, *Din Dili*, 210.

[62] Üstün Oltulu, *Din Dilinde Doğrulamacı ve Yanlışlamacı ve Yaklaşımların Eleştirisi*, 75.

Braithwaite, dini ifadelerin sadece ilkesel olarak ahlaki ifadeler değil, bilakis inananları eyleme teşvik eden emredici bir yapısı olduğundan aynı zamanda somut ahlaki ifadeler de olduğunu ileri sürer. O, bu açıdan dini öyküleri örnek gösterir ve öykülerin inanan kişi için önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtir. Bu yüzden din dili ona göre, mitlerle, öykülerle, metaforlarla örülü ahlaki bir dildir. Hatta ona göre, dindar bir insan dini bir hikâye kullandığında, bu hikâyenin anlamı deneysel değil, psikolojiktir. Çünkü bu tür hikâyeler, deneysel karşılığı olmasa bile, kişinin belli bir yaşam tarzını devam ettirebilmesi için onu psikolojik olarak hazırlar.^[63] Kutsal kitaplarda geçen kıssalar buna örnek verilebilir. Örneğin Eyüp kıssasında Tanrı, varlıklı, dürüst ve ahlaklı bir insan olan Eyüp peygamberin başına birtakım musibetlerin gelmesine imkân verir ve onu sabırla imtihan eder. Dolayısıyla kıssada inanan insan için esasen vurgulanan şey, musibetler karşısında sabretmektir. Bu kıssa, inanan insan için gerçek olmakla birlikte anlamlıdır. Çünkü her insanın hayatında zorluklar yaşadığı ve çok çaresiz hissettiği dönemler olur.^[64]

1.2. Kimlik ve Aidiyet İşlevi

Din dilinin inşa işlevinin yanında, insanlara kendilerini tanımlayabilecekleri bir kimlik sunma ve o kimliğe karşı ait hissetme işlevleri de bulunur. Kimlik, cinsiyet, ırk, vatandaşlık gibi doğuştan kazanılan özelliklerin yanı sıra din, taraftarlık, meslek gibi sonradan inşa edinilen özellikler de olabilir. Bu açıdan kimliğin bireysel ve toplumsal olmak üzere iki boyutu vardır denebilir.^[65] Kimlik aynı zamanda aidiyet kavramı ile de iç içedir. Bu açıdan aidiyet, kimliğin oluşumunda etkin olan ve şekillenmesinde yer alan bir duygudur. Aidiyet duygusunun oluşmaması veya zayıflaması demek kişinin o kimliğe ilişkin attettiği değer in de zayıflaması anlamına gelir.

Sosyal kimlik, insanın kendisini ait olduğu din, etnisite, cinsiyet gibi kimliklerle tanımlamasıdır.^[66] İnsanlar ister doğuştan olsun ister sonradan, her seferinde böyle bir gruba dâhil olarak yaşarlar. Tajfel'e göre, bir grup içinde algılanan parçaların ortak özellikleri zamanla bütünü, yani o grubu tarif eden özellikleri oluşturur. Daha sonra gruba ait olan bu özellikler, tek tek grubun parçası olan kişilerin sosyal kimliklerinde temsil edilir. Bu temsil edilme, bu kişilerin dâhil oldukları gruba özdeşleşmelerini ve kendi sosyal benliklerini oluşturmalarını sağlar.^[67] Sosyal

[63] Ali Yıldırım, "Çağdaş İngiliz Felsefesinde Din Dilinin Fonksiyonel Analizi", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2012), 320-344.; Muhyiddin Okumuşlar, "Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 21(21), (2006). 243-244.

[64] Süleyman Doğanay, "Yas Sürecindeki Müslüman Danışanlar İçin Kur'an'dan Bibliyoterapik Bir İçerik: "Bilge Kişi-Musa" Kıssası". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (60), (2023).73-81.

[65] Ali Ayten, "Kimlik ve Din: İngiltere'deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 12(2), (2012).101-119.

[66] H. Andaç Demirtaş, "Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram Ve Varsayımlar", *İletişim Araştırmaları* 1/1 (2003), 123-144.

[67] Henri Tajfel, "Social Identity and Intergroup Behaviour", *Social Science Information* 13/2 (1974), 65-93.

kimlik kuramına göre insanlar, üyesi oldukları grubu bir temel olarak kullanarak, diğer gruplarla kendi gruplarını karşılaştırırlar. İnsanlar, olumlu bir kimlik oluşturmak ve bunu sürdürebilmek için sosyal karşılaştırma yaparken kendi dâhil oldukları iç grupları kayırır, dış grupları ise olduğundan daha kötü ve aşağı olarak görürler. Bu sayede kendi sosyal kimliklerini pekiştirmiş ve olumlu benlik algılarını sürdürmüş olurlar.^[68]

Sosyal kimliğin oluşumunda dilin önemi oldukça büyüktür. Dil, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda sosyal kimliğin ve grup aidiyetinin inşasında ve sürdürülmesinde temel bir işleve de sahiptir.^[69] Çünkü dil, grubun normlarını, değerlerini ve inançlarını aktaran, onları kuşaktan kuşağa taşıyan ve birey ile grup arasında duygusal bir bağ kuran sembolik bir sistemdir. Özellikle dini gruplar söz konusu olduğunda bu durum daha da belirgindir. Kutsal metinler, dualar, dini anlatılar ve kıssalar, bireyin hem Tanrı ile olan ilişkisini hem de grup içi kimliğini yapılandırır.^[70] Dini dil aracılığıyla kişi, grubun kutsal anlam dünyasına katılır ve kendisini bu yapının bir parçası olarak tanımlar. Safran’a göre din ve dil birbirleri ile yakın ilişki içindedir ve dini kimlik, belirli bir dilde ifade edilen anlatılara dayanır ve bu anlatılarda sürdürülür.^[71] İngiltere doğumlu Güney Asyalılar üzerinde yapılan ve dilin, kimlik oluşumundaki işlevinin araştırıldığı bir mülakat çalışmasında katılımcıların ibadet dilini farklı derecelerde de olsa kutsal gördükleri ve fonetik özellikleri dolayısıyla duygusal etkisinin olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. Hatta bu araştırmadaki katılımcılara göre, ibadet dilinde yetersiz olmak, dini kimliğin oluşmasını olumsuz etkileyebilmektedir.^[72] Dolayısıyla nasıl ki etnik dilin etnik kimlikte önemi varsa, din dili de dini kimliğin oluşmasında önemli bir yere sahiptir.

Dilin sosyal kimlik üzerindeki bu belirleyici rolü, bireyde aidiyet duygusunun gelişmesinde de kritik bir işleve sahiptir. Bir grup içinde yaşayan ve kendi dün-

[68] Demirtaş, “Sosyal Kimlik Kuramı, Temel Kavram ve Varsayımlar”, 123-144.

[69] Sibel Arkonaç, “Psikolojik Bilgide Yerel İnsan Tasarımı”, *Türk Psikoloji Bülteni* 12/39 (2006), 13-20.

[70] Doğanay, “Yas Sürecindeki Müslüman Danışanlar İçin Kur’an’dan Bibliyoterapik Bir İçerik: “-Bilge Kişi-Musa” Kıssası”; Göcen, *Psikoloji Mitoloji ve Din*, 211.

[71] William Safran, “Language, Ethnicity and Religion: A Complex and Persistent Linkage”, *Nations and Nationalism* 14/1 (Ocak 2008), 171-190. *language and religion have figured with equal prominence. In many cases, religion has been the bedrock of nation-building; and even today, it is difficult to separate a number of national identities from their religious matrices. Religious identity is based on, and perpetuated in, narratives expressed in a specific language. Language and religion are related; in our secular age, however, that relationship is no longer consistent. The two may feed upon one another; language may substitute for religion; or religion may trump language. This article explores the varying relationships between language and religion.*”, “-container-title”: “Nations and Nationalism”, “DOI”: “10.1111/j.1469-8129.2008.00323.x”, “ISSN”: “1354-5078, 1469-8129”, “issue”: “1”, “journalAbbreviation”: “Nations and Nationalism”, “language”: “en”, “page”: “171-190”, “source”: “DOI.org (Crossref)

[72] Rusi Jaspal-Adrian Coyle, “Arabic Is the Language of the Muslims—That’s How It Was Supposed to Be”: Exploring Language and Religious Identity through Reflective Accounts from Young British-Born South Asians”, *Mental Health, Religion & Culture* 13/1 (Ocak 2010), 17-36.

yasını bu grup içinde anlamlandıran bir varlık olarak insan, kendisini ait olduğu grupla tanımlar. Buna din dili açısından en güzel örnek kutsal metinlerdeki ifadelerdir. Örneğin pek çok Kur'an ayetinde Allah, inananları diğer insanlara üstün kıldığını,^[73] onları mükafatlandıracağını^[74] söyler. Kitab-ı Mukaddes'te de birçok ayette İsrailoğullarının seçildiği ve mükafatlandırıldığı vurgulanır.^[75] Dolayısıyla din dili aracılığıyla inanan kimselerde aidiyet oluşturulur. Bu aidiyet o kadar güçlü ve dini kimliğe içkindir ki inancın kendisi olmasa bile varlığını sürdürür. Örneğin, ateist Yahudilerle yapılan bir araştırmada katılımcılar, rasyonel düşünceye daha fazla değer verdiklerini ifade etmelerine karşın duygusal başa çıkmada dini referansları kullandıkları görülmektedir. Bu kişiler kendilerine alternatif adil dünya kozmolojisi yaratmakta, Yahudilikte kodlanmış olan duaları kullanmakta ve Yahudi ritüellerinden yararlanmaktadır. Bir bakıma bu kişilerde Yahudilik inancından kaynaklı aidiyet duygusu o kadar yoğundur ki bu kişiler ateist olmalarına karşın, dini geleneklerini sürdürmekte ve bundan övünç duymaktadır. Bir katılımcı bunu şu şekilde ifade eder:

“Benim için çoğunlukla [Yahudilik] bir gelenektir. Yahudi olarak doğmak sizi daha büyük ve daha geniş bir kabileye bağlar. Her insanın belirli bir geleneğe, belirli bir halk topluluğuna doğduğuna inanıyorum ve ben bir Yahudi olarak doğdum. Bu yüzden genel olarak, bunun benim seçimim olmadığına inanıyorum... tamamen rastgele... Yahudi geleneğini korumakta büyük bir değer var. Bu asil ve değerli bir amaç ve ben buna değer veriyorum; bu ideali çocuklarıma aktaracağım.”^[76]

Benzer araştırmayı gerçekleştiren Sevinç de^[77] din, dil ve kültür ilişkisine dikkat çekerek dilin kültüre dolayısıyla kişinin yaşadığı bağlama köprü görevi görek kişiye aidiyet duygusu verdiğini ateistlerle yaptığı çalışmasında göstermektedir. Dilin ve günlük yaşamın üzerinde etkili olan dinin üzerinde yapılan herhangi bir değişim kişiyi zorlamakta olduğu için din dili bir anda kopmamakta kültürel de olsa devam ettirilmektedir. Bu sebeple Sevinç'e göre “*Bir dine mensup olmak, sosyal bir kimlik, kültürel bir kod, sosyal bir uyumdur. Bu nedenle, inançsızların birçoğu, dini bayramları kutlamaya, dini jargonu kullanmaya ve kültürel olarak bir dine ait olmaya devam etmektedir*”.^[78]

Dine karşı hissedilen aidiyet duygusu çoğu zaman o kadar yoğundur ki, o dinin inananları eleştirilere karşı savunmacı bir tavır takınmakta ve çağın değerleri ile

[73] Bkz. Kur'an: 49/13; 2/253; 17/70;

[74] Bkz. Kur'an: 9/129; 25/15; 33/24

[75] Bkz. Tevrat: Yaratılış/ 17: 5-9; Yaratılış/35: 10-15; Yaratılış/22: 16-18

[76] Tammar Friedman vd., “Faithful atheists: the paradox of Jewish nonbelievers in Israel”, *Religion* 55/1 (02 Ocak 2025), 300-320.

[77] Kenan Sevinç, *İnançsızlık Psikolojisi*. (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2017), 61, 165.

[78] Sevinç, “İnançsızlık Psikolojisi”, 61, 165.

dini bilginin harmanlandığı bir dil kullanmaktadır. Örneğin bir çalışmada, Müslümanlar inanmayanlardan gelen eleştirileri yanıtlamak ve İslam'ın savunuculuğunu yapmak için, “Gerçek İslam felsefi ve ilim doludur”, “İslam gerçek ama Müslümanlar sahte”, “Allah’a inanırsan seni korur, ateş İbrahim’i yakmadı” gibi ifadeler kullanmışlardır.^[79] Burada açık bir şekilde görülmektedir ki hem dâhil olunan grubu savunmak hem de grubun değerleri ile çağın değerleri arasında bir köprü kurabilmek için bilim, felsefe veya gerçeklik gibi her iki grupta da ortak olarak kullanılan kavramlar öne çıkarılmaya çalışılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, İslami gruplara ait olan bu din dili; eleştirilere cevap verebilmek, kendi gruplarının prestijini ve kendi olumlu Müslüman benliklerini koruyabilmek için aidiyet hissettikleri İslam dinini savunmaya geçmektedir. Aynı çalışmada, karşı tarafta kendini konumlandıran kişiler ise, bunlar ateistler olabilir veya başka dinden insanlar olabilir, “İŞİD, İslam’ın özüdür”, “Gerçek İslam, bugün İŞİD’in uyguladığı İslam’dır”, “Gerçek İslam terörizmden başka bir şey değildir” gibi ifadelerle, dış grup olarak gördükleri Müslümanları eleştirmektedir.^[80]

Aidiyet, sadece sosyolojik olarak dini bir grupta kurulan bir bağ değildir, aynı zamanda dinin kutsal olarak algılanması ile ilgili de bir durumdur. Örneğin, Bedir’in 12 ilahiyat fakültesi öğrencisi ile yaptığı çalışmaya göre katılımcılar, ezan okumanın geleneğe göre devam etmesi, yani Arapça olması gerektiğini ileri sürmüştür. Bu çalışmadaki katılımcılara göre dünyanın neresinde olursa olsun, ezan Arapçadır ve bu sebeple birleştirici bir özelliği bulunur. Dolayısıyla tüm Müslümanlar, dil, milliyet, ırk veya renk gözetmeksizin bunu bilir ve bu çağrıya göre toplanır.^[81] Bu çalışmada da görüldüğü gibi öğrencilerin kendi ana dillerinde olmasa bile ezana ve ezan diline atfettikleri değer, onların aidiyet derecelerine işaret eder. Bir başka ifadeyle ibadet dili, fonetik özellikleri dolayısıyla kutsal görülmekte ve duygusal etkisinin olduğu düşünülmektedir. Hatta ibadet dilinde yetersiz olmak bile dini kimliğin oluşmasını olumsuz etkileyebilmektedir.^[82] Yine din dili bağlam ve onunla aidiyete örnek olarak Atay ve Çiftçi’nin, Süleyman Çelebi’nin Mevlidi’nin çevirisi üzerinden Türkiye’de değişen idolojik değişimler çerçevesinde Türkçe ezan ve ibadet denemelerinin nasıl din diline yansıdığı takip edilmiş, metnin yazarının zihninde olmayan Allah ve Tanrı kavramlarının çatışmasının yeni zeminde nasıl gerçekleştiği ortaya konmuştur.^[83] Onlara göre, dilin anlamı ifade etmesi için Allah mı Tanrı mı diye yapacağı seçim, dönemin ağırlıklı ideo-

[79] Ece Ünür - Didem Doğanyılmaz Duran, “Sosyal Kimlik Olarak İslam’ın Sosyal Medyaya Yansımaları: Gerçek İslam”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/3 (2016), 37-61.

[80] Ünür - Doğanyılmaz Duran, “Sosyal Kimlik Olarak İslam’ın Sosyal Medyaya Yansımaları: Gerçek İslam”, 37-61.

[81] Fatma Nur Bedir, “Native or liturgical language in prayers: A field research on this debate”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/3 (2021), 2494-2514.

[82] Jaspal - Coyle, “‘Arabic Is the Language of the Muslims—That’s How It Was Supposed to Be’”.

[83] Rıfat Atay- Çiftçi, Esra “Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi’nin Mevlid’inde Tanrı Kavramının Serüveni”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (44), (2013). 291-322.

lojisi açısından kişileri din üzerinden ait olduğu dünya görüşüne göre bir seçime yöneltmektedir.

Din dilinin aidiyet işlevi, sosyal kimlik kuramının iddia ettiği gibi kişilerin kendi dâhil oldukları grubu kayırmaları yoluyla toplumsal olabileceği gibi benzer şekilde nesne ilişkileri ya da dini bağlanmada olduğu gibi bireysel veya psikolojik de olabilir. Nesne İlişkileri Kuramı, kişilik gelişiminde kişinin başta anne olmak üzere erken dönem bakım verenleri ile kurmuş olduğu ilişkiye odaklanır. Buna göre kişinin sonraki yaşamında kuracağı ilişkiler, erken dönemde içselleştirmiş olduğu nesne temsilleri aracılığıyla şekillenir.^[84] Bu olgu bağlanma kuramı ile de paralellik gösterir. Bağlanma kuramına göre çocukluk döneminde birincil bakım verenle kurulan duygusal ilişki kişinin ileriki yaşamındaki ilişkilerini etkiler. Bunun neticesinde kişi güvenli, kaygılı, kaçınan veya dağınık bağlanma geliştirebilir. Din de yaşamın erken dönemlerinden itibaren kişinin yaşamına dâhil olduğu için hem nesne ilişkileri hem de Allah’a bağlanma aracılığıyla kişide aidiyet oluşturabilir.^[85]

Nesne ilişkileri açısından Tanrı, kişinin zihninde güven veren, koruyan, esirgeyen veya bağışlayan gibi olumlu biçimlerde ya da cezalandıran veya öfkelenen gibi olumsuz biçimlerde temsil edilebilir.^[86] Dolayısıyla din dili, yani Tanrı’nın nasıl olduğuna ilişkin çocuğa aktarılan dil, onun Tanrıyı zihninde temsil etme biçimini etkileyecektir. Haliyle çocuk, yaşamının sonraki dönemlerinde dini atıfları bu temsiller yolu ile yapacaktır. Yani sevgi, bağışlanma, iyi olma gibi olumlu temsiller olumlu bir aidiyete yol açabilir.^[87] Tanrı ile güvenli bağlanma ilişkisi kuran kişiler, yani Tanrı’nın sevgi dolu, bağışlayan, iyi olduğunu; Tanrı ile kaygılı veya kaçınan bağlanma ilişkisi kuranlar ise cezalandıran veya ulaşılmaz olarak görülebilir.^[88] Bir bakıma din dili aracılığıyla Tanrı ile kurulan bağlanma ilişkisi kişinin sonraki dönem hem dini hem de sosyal ilişkilerini etkileyebilir. Örneğin 727 kişi üzerinden gerçekleştirilen bir çalışmada Tanrı’ya güvenli bağlanmanın psikolojik iyi oluşu arttırdığı, güvensiz bağlanmanın ise azalttığı görülmüştür.^[89] Diğer taraftan, bireylerin sahip oldukları bağlanma biçimleri, Tanrı’ya yönelik bağlanma tarzlarını da etkilemektedir. Ebeveynlerine güvenli bağlanan bireyler, Tanrı’ya karşı da güvenli bir bağlanma geliştirebilirken; güvensiz bağlanma stiline sahip

[84] Akif Hayta, “Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/20 (2010), 39-77.

[85] Hayta, “Anneden Allah’a”. 35; Kısa, “Filozofların, Teologların ve Psikanalistlerin Tanrısı: Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru”, 640-650.

[86] Hayta, “Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme”.

[87] Bedir, “Yetişkinlerin Çocukluk Anılarından Tanrı İmgesinin Analizi”. ;Hacıkeleşoğlu - Karaca “Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma”. 197.

[88] Kirkpatrick, “Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi”.

[89] Nuran Erdoğan Korkmaz, “Tanrı’ya Bağlanma ve Psikolojik İyi Olma”, *Toplum Bilimleri Dergisi* 6/12 (2012), 95-112.

bireyler ise bu eksikliği, Tanrı ile güvenli bir bağ kurarak telafi edebilmektedirler.^[90] Nitekim, Yıldırım'ın (2022) çocukluk dönemi olumsuz yaşantıların Tanrı'ya bağlanma stilleri üzerindeki etkisini incelediği araştırmada negatif ilişki bulunmuştur. Buna göre çocukluk döneminde örselenmiş yaşantısı olan kişilerde Tanrı'ya güvenli bağlanmayı olumsuz etkilemekte, fiziksel istismar Tanrı'ya kaygılı bağlanmaya sebep olmaktadır.^[91]

Çocukluk dönemindeki nesne ilişkileri veya bağlanma biçimleri bireylerin dine karşı hissettikleri duyguları etkileyeceğinden aidiyet düzeylerini de etkileyeceği düşünülebilir. Nitekim, 556 kişi ile gerçekleştirilen bir çalışmada Allah'a güvenli bağlanan kişilerin güvensiz bağlananlara göre daha yalnız hissettikleri görülmüştür. Dahası yetişkin bağlanma stilleri ile Allah'a bağlanma stilleri arasında da paralellik bulunmuştur. Yani güvenli bağlanmaya sahip kişiler Tanrı'ya da güvenli bağlanmıştır.^[92] Gülmez ve Karakuş (2025) genç yetişkinlerde aile aidiyeti ile Tanrı bağlılığı arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Toplam 329 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmaya göre aileye aidiyet arttıkça kişilerin Tanrı'ya güvenli bağlanması da artmaktadır. Benzer şekilde daha fazla aile aidiyetine sahip olan kişilerde daha düşük düzeylerde kaygılı bağlanma görülmektedir. Çünkü artan aile aidiyeti kişilerde Tanrı'ya karşı duyulan duygusal uzaklığı azaltmaktadır.^[93]

Çocukluk dönemi bağlanma biçimleri ve nesne ilişkileri aynı zamanda din dilinin nasıl olması gerektiğine de işaret etmektedir. Merhamet, affedicilik, sevgi, şefkat gibi kavramları ön plana çıkaran bir din dili, kişinin Allah'ı daha olumlu tasavvur etmesini sağlar. Bu da kişinin hem Tanrı'yla hem de dini toplulukla kurduğu ilişkide sağlıklı bir aidiyet hissi geliştirmesine olanak tanır. Özellikle kırılğan, yalnız ya da travma yaşamış kişiler için dinin sunduğu sıcak, kapsayıcı bir dil; psikolojik güvenlik ve toplumsal aidiyet açısından iyileştirici bir işlev görebilir. Öyle ki Coşkunsever'in sevgi evleri ve çocuk destek merkezlerinde istismara uğramış ergenlerle yaptığı çalışmada din dilinin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Enestest gibi çok uç bir istismar durumunda bile ergenlerin yapmış oldukları dini yüklemeler, onların baş etme biçimlerini etkilemektedir. Ergenlerin bazıları yaşadıkları olumsuz olayları “imtihan”, “her şeyde bir hayır var” gibi olumlu yorumlarken bazıları da kendini suçlayarak veya isyan ederek olumsuz yorumlamaktadır. Bu çalışmaya göre ergenlerin birçoğu yaşadığı olumsuz deneyimi günah olarak yorumlamakta ve işledikleri günahdan dolayı büyük suçluluk ve

[90] Çiğdem Gülmez - O. Karakuş, “From Family to Divine Ties: The Relationship Between Family Belonging and Attachment to God”, *Bulletin of the Karaganta University History. Philosophy Series* 11730/1 (2025), 308-320.

[91] Furkan Yıldırım, *Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantılarının Yetişkin Bağlanma Stilleri Ve Tanrı'ya Bağlanma Stilleri Üzerindeki Etkisi* (Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022), 130.

[92] Elif Çağlayan, *Allah'a Güvenli Ve Güvensiz Bağlanmanın Yalnızlık Duygusu İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022).

[93] Gülmez - Karakuş, “From Family to Divine Ties”.

utanç duymaktadır. Örneğin 17 yaşındaki bir ergen, yaşadığı travmatik deneyimi, “... Kendimi Allah’ın karşısında çok suçlu hissediyorum, bir de Allah’ın beni ve yaşadıklarımı kabul ettiğini bir bilsem. Allah’ım bana bir işaret ver diyorum.” şeklinde ifade ederek, hiçbir suçu olmamasına rağmen kendisini günahkar ve suçlu görmektedir.^[94] Yani günahkârlık gibi din diline ilişkin bir kavram, yanlış yorumlanmalarla olumsuz bir işleve sahip olabilir. Dolayısıyla din dilinin nasıl olduğu kişinin yaşadığı olayı nasıl yorumladığını da etkilemekte ve haliyle olayla başa çıkma biçimini şekillendirmektedir.

1.3. Duygusal İşlevi

Tüm dinler, inananlarına yaşam ve ölüm hakkında açıklamalar sunmak ve onların yaşamlarını düzenlemek gibi işlevlerin yanında, inananları aynı zamanda iyi etmeye de çalışır. Bir başka ifade ile tüm dinler, inananların duygularına hitap ettikleri için din dilinin duygusal işlevi bulunur. Bu yüzden dinlerin sahip olduğu dil yapısı, duygulara etki edecek biçimde sanatlı ve coşkuludur. Çünkü duygular, dinlerin önemli bir parçasıdır^[95] ve bu duygular çeşitli söylem veya hikâyelerle inanan kişinin hayatında yeniden deneyimlenir. Dolayısıyla sorulması gereken soru, dini söylemin duygulara nasıl ve neden etki ettiği sorusudur. Bu sorulara kabaca şu şekilde cevap verilebilir. Öncelikle duygular, insan kişiliğinin veya daha genel anlamda insan olmanın birer parçasıdır ve insanın karar verme davranışı üzerinde önemli etkiye sahiptir. Duygular, aynı zamanda tüm dinlerin önemli bir parçasıdır.^[96] Ayrıca her din, belli bir amaç doğrultusunda inananları yetiştirmeye ve onları yönlendirmeye çalışır. Tüm bunlar birleştirildiğinde dinler, inananları iyi etmek ve onları belli bir şekilde davranmaya yönlendirmek için söylemlerinde duyguları da kullanır.

Din dilinin duygulara etki etmesinin sebeplerinden biri, dinin özünde duyguların bulunmasıdır. Pazarlı’ya (1982) göre din, kutsal bir varlığa sevgi ve saygı ile bağlanmak olduğu için dinin en temelinde dini duygu bulunmaktadır. Dini duyguya biyolojik bir bakış açısı ile yaklaşan Pazarlı, insanda yaklaşma (cazibe) ve uzaklaşma (dafia) şeklinde kendisini gösteren en ilkel duyguların, zamanla evrene ve yüce varlığa karşı hissedilen amaçlılık duygusu gibi üst düzey dini duygulara evrildiğini düşünür.^[97] Bir bakıma din dilinde kutsallık duygusu bulunur. Nitekim insanların ibadet dilini farklı derecelerde de olsa kutsal görmekte, hatta fonetik

[94] Asude Coşkunsever, *Sosyal hizmet kurumlarında dini danışmanlık ve rehberlik (yetiştirme yurdu&bakım ve sosyal rehabilitasyon merkezi örneği)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016), 359.

[95] Bkz. Théodule Ribot, “Dini Duygu”, çev. Mustafa Şekip Tunç, *Hikmet Yurdu: Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 7/13 (2014), 303-321.

[96] Ali Koçak- Hasan Kayıklık “Duygular Bağlamında Din Duygusu ve Dini Duygular”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), (2019). 685-690.

[97] Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 92.

özellikleri dolayısıyla duygusal etkisinin olduğu düşünülmektedirler. Dahası Türkçe ibadet eden kişiler, ibadet ettiklerini hissedememektedir.^[98] Yani dilin taşıdığı anlamdan bağımsız olarak atfedilen kutsallık dolayısıyla bile duygusal etkisi bulunur.

Ribot da dini duygunun gelişim aşamalarında benzer bir noktadan hareket eder. Ona göre tüm dini inançlarda itikadın konusu olan bilgi ve varlığını davranışlarla gösteren duygu olmak üzere iki zorunlu unsur bulunur. O, başlangıçta dini tecrübe ve duyguların iç içe olduğunu, zamanla insanın bilincinin ve kültürünün gelişmesi ile bu duyguların yüksek kavramlara dönüştüğünü iddia eder. Ribot, dini duygunun gelişimini temelde üç evreye ayırır. Bunlardan ilki korku, davranış ve çıkarıcılığın olduğu somut idrakler, hayaller evresi; ikincisi ahlaki unsurların da karışımıyla birlikte orta düzeyde bir soyutlama ve genellenmenin olduğu ahlaki kavramlar evresi; üçüncüsü ise duygusal unsurların gittikçe azalarak zihni unsurların ön plana çıktığı en yüksek anlayış, kavramlar evresidir.^[99] Benzer şekilde William James de dinin özünün duygu olduğunu düşünür. Ona göre duygu dışında kalan akıl yürütmeler, düşünceler ve kurallar dinin özünde olmayan ve ona sonradan eklenen şeylerdir.^[100]

Din dilinin duygulara hitap etmesinin ve insan üzerinde etkili olmasının bir diğer sebebi ise duyguların, kişiliğin bir parçası olmasıdır. Çünkü kişilik, insanların nasıl davranacaklarını veya hissedeceklerini etkileyen duygusal, güdüsel ve bilişsel süreçlerdir.^[101] Jung'a göre insanda düşünme, sezgi, duyum ve duygu olmak üzere dört temel işlev bulunur. Düşünme işlevi, algılama, keşfetme, tanılama, yargılama ve öğrenme gibi çoğu kez mantıksal çıkarımlarla kendisini gösterir. Buna karşın duygu işlevi, dünyanın hoş ya da hoş olmayan, diğer bir ifade ile kabul edilebilir olan veya olmayan şeklinde algılanmasını sağlar. Jung, bu iki işlevin de akla dayandığını, değerlendirme ve yargıda bulunmaya yardımcı olduklarını belirtir. Fakat duyum ve sezgi işlevlerinin akla dayanmadığını ifade eder. Bu iki işlev, Jung'a göre akli atlatan ve değerlendirmeye dayanmayan algılardır. Ona göre tüm bu dört işlev herkeste bulunur. Fakat bunlardan biri diğerlerine nazaran daha ağır basar. Ona göre bu işlevlerde bir denge hali söz konusudur. Bu işlevlerden biri aşırı geliştğinde, onu dengeleyecek diğer işleve doğru bir dürtü oluşur. Yani düşünme işlevi aşırı gelişen bir entelektüelde birdenbire çocuksu duygu patlamaları görülebilir. Ona göre insan kişiliği, temelde bu dört işlevden oluşur.^[102] Bu yüzden denebilir ki din dilinin inanan insan üzerinde etkili olmasının bir diğer sebebi de; insanın duygusal bir varlık olmasıdır.

[98] Bedir, "Native or liturgical language in prayers", 2494-2514.

[99] Ribot, "Dini Duygu", 303-321.

[100] James, *Dinsel Deneyimin Çeşitleri: İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 25

[101] Burger, *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*, 23.

[102] Jung, *Analitik Psikoloji*, 34.

Din dilinin duygulara ve dolaylı olarak insanlara etki etmesinin bir diğer sebebi ise duyguların, karar verme dâhil olmak üzere, birçok bilişsel işlev üzerinde önemli etkiye sahip olmasıdır.^[103] Başka bir deyişle din dili, duyguları kullanarak hem inanları iyi etmeye çalışır hem de karar mekanizmasına ekti ettiği için onları belli bir yönde davranmaya ikna eder. Örneğin, dini metinlerde veya söylemlerde coşkulu, şiirsel, emir verici bir yapıda olan dil, aynı zamanda inananları belli bir biçimde eylemde bulunmaya ve onların yaşamlarını düzenlemeye aracılık eder.^[104] Yani dini söylemler, kalabalıklara da hitap ettiğinden duygular üzerinden dilin harekete geçirme işlevini kullanır.

Din dilinin duygular üzerindeki etkisinin belki de en belirgin görüldüğü yerlerden biri de; duadır. Dua, inanan insanın Tanrısı ile doğrudan kurmuş olduğu diyaloglardır.^[105] İnsanlar düşünmek, ibadet etmek, bir şey istemek ve Tanrı'nın rehberlik etmesini isteme gibi pek çok sebepten dolayı, aşkın bir varlıkla iletişime geçmek isteyebilir.^[106] Bununla birlikte birçok kimse, zor bir durumda kaldığında bir başa çıkma stratejisi olarak duayı kullanmaktadır. Örneğin, doğum sonrası depresyon ve dini başa çıkma ilişkisinin araştırıldığı bir çalışmada, katılımcının biri, duanın kendisini ayakta tutan şey olduğunu şu şekilde ifade eder: “*O zamanlarda tek sığındığım nokta oydu. Dualarım, konuşmalarım işte yalvarışlarım kesinlikle beni ayakta tutan şeylerden biriydi.*”^[107] Yine yapılan başka bir çalışmada, dua etmenin insanların deprem esnasında ve sonrasında, felaketin etkisinden kurtulmak için oldukça fayda sağladığı görülmüştür.^[108] Yani din dili, dua aracılığıyla inanan insanların üzerinde büyük bir duygusal işleve sahiptir.

Kısacası, duyguların dinin ve insan kişiliğinin bir parçası olması ve insanların dini tecrübe ederken o duyguları da deneyimlemesi din dilinin de duyguları yansıtan bir yanının olmasına neden olur. Bu yüzden Tanrısal bilgi hem insan aklının sınırlılığı dolayısıyla hem de taşıdığı coşkusal özellikler bakımından metaforlarla sanatlı bir şekilde aktarılır. Bu sayede bilgi, duygulara da etki edecek bir şekilde inanan kişiye intikal eder. Çünkü duygular, aynı zamanda karar verme, bir başka ifade ile seçimde bulunma durumunun da bir parçasıdır. Bu yüzden din dili, inananların kararlarını etkilemek ve onları doğru bir şekilde yönlendirebilmek için duygusal söylemlerin kullanıldığı bir tür ikna edici dil özelliği gösterir. Bu sayede,

[103] Süleyman Abanoz, “Türkiye’de Yapılan ‘Dini Başa Çıkma’ Konulu Araştırmalar Hakkında Bir Değerlendirme”, *Eskişeni*, (40), (2020). 407-429.

[104] Halil Yıldız- Muhammet Sevinç, “Dini Duyguların Sosyolojisi Bağlamında Ramazan Konserlerine Bir Bakış”, *Turkish Academic Research Review*, 8(3), (2023). 1114-117.

[105] Göcen, *Kavram Atlası I: Din Psikolojisi*, 122.

[106] Michael Argyle, “İbadet ve Dua”, çev. Mustafa Koç, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/21 (2006), 317-338.

[107] Rabia Kesikbaş, *Doğum Sonrası Süreçte Depresyon ve Dini Başa Çıkma İlişkisinin İncelenmesi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022)*, 61.

[108] Naci Kula, “Deprem ve Dini Başa Çıkma”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 234-255.

inanan kişi din dilini hem çeşitli duyguları uyandırabilmek hem de diğer insanları ikna etmek için kullanır.

1.4. Dönüştürücü İşlevi

Din diline ilişkin ifadeleri Hare, “blik (zihin hali)” olarak görür. Ona göre blik, dünyaya karşı takınılan ve doğru olduğu varsayılan, fakat herhangi bir kozmolojik iddia barındırmayan bir tutumdur.^[109] Bu tutumların doğrulukları veya yanlışlıkları sorgulanamaz ve tutumların anlamları, kullanımındadır.^[110] Hare’e göre normalde dini söylemlerin konusu günlük yaşama ilişkin ifadelerdir. Fakat sahip olunan köklü tutum sayesinde bu ifadelerin anlamı genişler ve doğaüstü bir hal alır. Bir ateist için bir anlam ifade etmeyen dini söylem, inanan kişi için ise çok şey ifade edebilir. Çünkü tüm yaşamını bu kök tutum etrafında organize etmiştir.^[111] Bu açıdan din dili, çeşitli yollarla tutumlara etki ederek dönüştürücü işlev kazanır.

“Din dili, bir din algısı söylemidir. Hutbeler; bir din diliyle kurulan ve bir din algısının hem nedeni hem de sonucudur” diyen Aslan “Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği” adlı doktora tezinde 1972 yılı hutbelerinin geleneksel İslam’a yönelik din algısını daha çok yansıtırken 2011 yılı hutbelerinin din söylemlerinin modern düşünceye daha fazla yaklaştığını belirtmektedir. Örneğin 2000’li yıllarda miladi yılbaşını konu edinen hutbelere ek olarak hicri yılbaşının da hutbelerde yer alması, 1070’lerde olmayan bir husustur.^[112] Diyanet İşleri Başkanlığı, ülkemizde anayasanın da onadığı şekilde din işlerinin idare ve yürütülmesi ile görevlidir ve Cuma hutbeleri her hafta farz olan bir ibadetin eşliğinde hem onun içeriğini hazırlayan DİB’in hem de onu dinleyen insanların karşılıklı etkileşiminin takip edileceği bir zemindir. Burada hem içeriği hazırlayanların hem o içeriğe muhatap olanların birbirinin din algısını ve din dilini takip etmek ve birbirlerini dönüştürme/ şekillendirme etkileşimini gözlemlemek mümkündür.

Herhangi bir dile maruz kalmak, o dilin benimsenmesine yol açacaktır. Bu fenomene psikoloji literatüründe salt maruz kalma etkisi (*mere exposure effect*) denmektedir. Çünkü tutum nesnesine tekrarlı bir şekilde maruz kalmak, o nesnenin insanın zihninde daha temsil edilebilir hale gelmesine sebep olur.^[113] Tarihte

[109] R. M. Hare, “Theology and Falsification”, aktaran Frederick Ferre, *Din Dilinin Anlamı*, çev. Zeki Özcan (Alfa Yayınları, 1999), 221.

[110] Koç, *Din Dili*, 204-221.

[111] R. M. Hare, “Theology and Falsification”, aktaran Ali Yıldırım, “Çağdaş İngiliz Felsefesinde Din Dilinin Fonksiyonel Analizi”, 320-344.

[112] Halil Aslan, Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği”, (Urfa; Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 102

[113] Robert B. Zajonc, “Attitudinal Effects of Mere Exposure”, *Journal of Personality and Social Psychology* 9/2, (1968), 1-27.

birçok ideoloji, salt maruz kalmayı kullanarak insanları dönüştürmeye çalışmıştır. Örneğin, Nazi Almanyası’nda ilkokullarda, Yahudilere karşı nefreti ve ayrımcılığı körüklemek ve onlara yapılacak eylemleri meşrulaştırmak için Yahudilerin bir tür zehirli mantar oldukları, Alman halkını yok etmeye çalıştıkları; aslında pis, kötü ve ahlaksız bir millet oldukları gibi mesajlar içeren *Zehirli Mantar* hikâyesi okutularak, çocukluktan itibaren antisemitist Alman bilinci oluşturulmaya çalışılmıştır.^[114]

Maruz kalınan bilginin biçimi ve sunuluş şekli de çeşitli etkilere yol açmaktadır. Örneğin, Gazze’de yaşayan Yahudiler üzerinde yapılan bir çalışmada katılımcılar duaya-hazırlama (*prayer-priming*) ve sinagoga-hazırlama (*synagogue-priming*) olarak iki farklı gruba ayrılmış ve katılımcılardan Filistinli Müslümanlara yönelik 1994 yılında yapılan intihar saldırısını nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Araştırma bulgularına göre, Sinagoga katılma koşulundaki katılımcılardan %23’ü bu eylemi kahramanca olarak nitelendirirken dua koşulundaki katılımcılardan ise sadece %6’sı bu eylemi kahramanca bulmuştur.^[115] Yani hazırlama yolu ile hangi bilgi türüne maruz kaldıkları, katılımcıların intihar saldırısı gibi bir eylem konusundaki yargılarını da etkilemektedir. Çünkü duaya yönelimli olmak daha çok dine adanmışlık ile ilişkilirken, sinagoga katılım ise daha çok iç grup iş birliğine dayanan bir eylemdir. Dolayısıyla hazırlama/yönlendirme sayesinde çağrışımlar yolu ile katılımcıların intihar saldırısı hakkındaki yargıları da farklılaşmıştır. Benzer şekilde başka bir çalışmada, “*cemaat*” veya “*inanç*” gibi pozitif dini kelimeler kullanıldığında (*positive religion priming*), katılımcılarda toplum yanlısı (alturistik) etkiler ortaya çıktığı görülmüştür.^[116]

Bir söyleme, bir ideolojiye çeşitli düzeyde maruz kalmak ortaya çıkan çelişkiler dolayısıyla insanların tutumlarını ve davranışlarını etkiler. Psikolojide bilişsel çelişki olarak bilinen bu kavram, insanların önceki bilişleri ile çelişen bir bilgi ile karşılaştıklarında ya bilişlerini değiştirdikleri ya da davranışlarını değiştirerek bu yeni bilgiye göre düzenlediklerini ifade eder.^[117] Türkiye’de başörtüsünü çıkara-

[114] Ayşe Yurdakul - Altan Alperen, “Nazi Almanyası’nda Çocuk Kitaplarının Propaganda Aracı Olarak Kullanılmasına Dair Bir Örnek: Der Giftpilz (Zehirli Mantar)”, *Alman Dili ve Kültürü Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2019), 15-34.

[115] Jeremy Ginges vd., “Religion and Support for Suicide Attacks”, *Psychological Science* 20/2 (01 Şubat 2009), 224-230.

[116] Isabelle Pichon vd., “Nonconscious Influences of Religion on Prosociality: A Priming Study”, *European Journal of Social Psychology* 37/5 (2007), 1032-1045.

[117] Eddie Harmon-Jones - Cindy Harmon-Jones, “Cognitive Dissonance Theory After 50 Years of Development”, *Zeitschrift für Sozialpsychologie* 38/1 (Ocak 2007), 7-16. *self-affirmation, and aversive consequences revisions, the authors review research that has challenged each of the revisions and that supports the original version of the theory. Then, the authors review the action-based model of dissonance, which accepts the original theory’s proposal that a sufficient cognitive inconsistency causes dissonance and extends the original theory by proposing why cognitive inconsistency prompts dissonance. Finally, the authors present results from experiments examining predictions derived from the action-based model and neural processes involved in dissonance reduction.*”, “container-title”: “*Zeitschrift für Sozialpsychologie*”, “DOI”: “10.1024/0044-3514.38.1.7”, “ISSN”: “0044-3514”, “issue”: “1”, “note”: “publisher: Hogrefe AG”, “pa-

ran kadınların “yalnizyürümeyeceksin.com” sitesine gönderdikleri 63 mektubu inceleyen bir çalışmada, başörtülü olma (birinci biliş) ve başörtüsünü takmayı istememe (ikinci biliş) arasındaki gerekçelendirme davranışı incelenmiştir. Artık başörtüsü takmak istemeyen bu kadınlarda, bu bilişler arasındaki tutarsızlıklardan kaynaklı olarak, hoşnutsuzluk, depresyon gibi çeşitli rahatsızlık verici durumlar meydana gelmiştir. Bu kişiler, bu gerginlikten kurtulmak için ya başörtülerini çıkarıp daha seküler bir yaşam sürme (çelişkiden dolayı davranışı değiştirme) ya da dış dünyadan soyutlanma gibi (çelişkinin neden olduğu gerginlikten kurtulma) çeşitli davranışlar sergiledikleri görülmüştür.^[118]

SONUÇ

Bu makalede din dili, genelde psikoloji özelde ise din psikolojisi alanına yaklaştırılarak, din dilinin anlamının psikolojik bir bakış açısı ile ele alındığında inanan insana sağladığı yarar üzerinden de kurulabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda “Din dili inanan kişinin hayatında ne işe yarar?” ve “Din dili, inananları nasıl etkiler?” gibi temel sorulara odaklanılarak, din dilinin doğruluğu ile ilgili tartışmalar dışarıda bırakılmış ve din dilinin psikolojik işlevlerine odaklanılmıştır. Din dilinin psikolojik işlevleri inşa, duygusal, kimlik, aidiyet ve dönüştürücü olmak üzere dört başlık altında tartışılmıştır.

Din dilinin inşa işlevi, bebeklikten itibaren inanan insan üzerinde dinin uygun gördüğü biçimde bir şekillendirme işlevidir. Bu işlev, kişilik oluşturma, inanan insana kendini tanımlayacağı bir kimlik sunma ve onu ahlaklı bir birey olmaya teşvik etme gibi unsurlardan oluşur. Çünkü din, sahip olduğu özel dil yapısı itibarı ile Emmons’un dediği gibi inanan insan için kendisini konumlandırabileceği bir hayat hikâyesi sunar^[119] veya Jung’un belirttiği gibi tüm insanların bilincinde ortak bazı simgelere gönderme yapar.^[120] Diğer taraftan, sosyal bir canlı olan insan için din, inanan insanın kendisini tanımlayacağı bir sosyal kimlik sunar. “*Ben Müslümanım*” cümlesi, basit bir tanımlamadan çok daha fazladır. İnanan insanın sosyal kimliğine ilişkin bu ifade, onu belirli şekilde düşünmeye, hissetmeye ve davranmaya iter. Başka bir deyişle din dili, ahlaka etki ederek inanan kişiyi, dinin, toplumun erdemlerine uygun hareket etmeye zorlar. Yani din dili, bebeklikten itibaren insan üzerinde, onun tüm yaşamı boyunca inşa işlevini gerçekleştirir.

Din dili aynı zamanda insanların kendilerini tanımlayacakları kimlik ve bu kimliğe bağlı hissedecekleri bir aidiyet sunar. Kimlik, ırk ve cinsiyet gibi doğuştan kazanılan özelliklerin yanı sıra din, cemaat, taraftarlık gibi sonradan kazanılan

ge”: ”7-16”, ”source”: ”econtent.hogrefe.com (Atypon

[118] Beyza Okumuş, “Bilişsel Çelişki Teorisi Bağlamında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2022), 281-308.

[119] Emmons, “Din ve Kişilik”, 165-187.

[120] Jung, *Psikoloji ve Din*, 99.

özellikleri de kapsar.^[121] Bir kimliğe sahip olmak, kendini o kimlikle tanımlamak aynı zamanda o kimliğe karşın aidiyetin de ifadesidir. Din, yaşamın erken dönemlerinden itibaren kişinin şahsiyetinin oluşumunda, yaşama bakışında etkisi olduğu için hem dini hem sosyal kimlik oluşumuna etki eder. Nesne İlişkileri ve Bağlanma kuramına göre; insanların dine ve Tanrı'ya bakış açılarında erken dönem etkileşime girdikleri kişilerin etkisi bulunmaktadır.^[122] Yahudilik gibi tamamen dini referansları olan bir kimliği, bu dine mensup kişiler inanmadıklarında bile sürdürmekte ve kendilerini bu dine bağlı oldukları için özel hissetmektedirler.^[123] Diğer taraftan dinin aktarım dili, insanların Tanrı'yı algılama biçimlerini etkilemektedir. Bu durum olumlu olabileceği gibi olumsuz da olabilmektedir. Nitekim, “günahkarlık” gibi bir kavramın yaptığı çağrışımlar dolayısıyla yanlış yapılacak bir yükleme, çocukların başa çıkma biçimlerini olumsuz etkileyebilmektedir.^[124] Bu açıdan din dilinin kimlik ve aidiyet işlevleri göz önünde bulundurularak özellikle çocukluk döneminde olumlu olması gerektiği söylenebilir.

Tüm dinlerin, inananlarını iyi etme gibi işlevleri bulunduğundan din dilinin duygusal işlevi vardır. Ribot'a göre tüm dini inançlarda itikadın konusu olan bilgi ve varlığını davranışlarla gösteren duygu olmak üzere iki zorunlu unsur bulunur. O, başlangıçta dini tecrübe ve duyguların iç içe olduğunu, zamanla insanın bilincinin ve kültürünün gelişmesi ile bu duyguların yüksek kavramlara dönüştüğünü iddia eder. Yani ona göre, dinler köken olarak duygular üzerine inşa edilmişlerdir ve zamanla davranış ve bilgi gibi işlev kazanmışlardır.^[125] Dolayısıyla insanların dini tecrübe ederken o duyguları da deneyimlemesi din dilinin de duyguları yansıtan bir yanının olmasına neden olur. Bu yüzden Tanrısal bilgi hem insan aklının sınırlılığı dolayısıyla hem de taşıdığı coşkusal özellikler bakımından metaforlarla sanatlı bir şekilde aktarılır. Bu sayede bilgi, duygulara da etki edecek bir şekilde inanan kişiye intikal eder. Çünkü duygular, aynı zamanda karar verme, bir başka ifade ile seçimde bulunmanın da bir parçasıdır.^[126] Bu yüzden din dili, inananların kararlarını etkilemek ve onları doğru bir şekilde yönlendirebilmek için duygusal söylemlerin kullanıldığı bir tür ikna edici dil özelliği gösterir.

Din dilinin insan hayatındaki işlevlerinden biri de dönüştürücü bir gücünün olmasıdır. Belli bir söylem biçimine maruz kalmak, aynı zamanda o söylemin benimsenmesine de yol açar. Çünkü insanların sahip olmuş oldukları tutumlar, onların davranışları, düşünceleri ve duyguları üzerinde etkiye sahiptir. Bu açıdan dini bir söylem, köklü bir dini tutumun benimsenmesine yol açar ve dolayısıyla

[121] Ali Ayten, “Kimlik ve Din: İngiltere’deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma”.105.

[122] Rizzuto, “Bilimsel Din Çalışmalarında Çağdaş Literatürün Eleştirisi”; Bedir, “Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgelerinin Analizi”.

[123] Friedman vd., “Faithful atheists”.

[124] Coşkunsever, *Sosyal Hizmet Kurumlarında Dini Danışmanlık ve Rehberlik (Yetiştirme Yurdu& Bakım Ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezi Örneği)*, 359.

[125] Ribot, “Dini Duygu”, 303-321.

[126] Tan, “Beyin Çalışmalarına Göre Sezgi ve Dini Tecrübe”, 31-46.

da insanlar, bu tutuma göre hareket eder.^[127] Tıpkı sosyal inşacılığın iddia ettiği gibi, söylemler değiştiğinde tutumlar da değişir. Bir söyleme yoğun bir şekilde maruz kalmak o söylemin benimsenmesine neden olur.^[128] Söylem benimsendiği zaman, davranışlarla söylemler arasında uyumsuzluk meydana gelir. İnsanlar bu uyumsuzluk neticesinde de bir tür gerginlik yaşar ve bu gerginlikten kurtulmaya eğilimli davranırlar. Dolayısıyla söylemin sürekli tekrar etmesi, en nihayetinde söylemin benimsenmesine ve dolayısıyla da çelişkiden kurtulmaya yol açacaktır.^[129] Bu yüzden dini söylemlerin, bir diğer ifade ile din dilinin insan hayatında dönüştürücü etkisi olduğu söylenebilir.

Din dili ile ilgili belirlenen bu dört işlevin hiyerarşik veya sıralı bir ilişki içinde olduğu söylenemez. Daha ziyade birbirleri ile iç içe geçmiş etkileşimli bir ilişki-den söz edilebilir. Çünkü inşa işlevinden bağımsız bir kimlik ve aidiyet işlevinden bahsedilemez. Benzer şekilde duygusal işlev olmadan aidiyet de hissedilemez. Dolayısıyla din dilinin burada bahsedilen işlevleri etkileşim halinde olan ve birbirlerini etkileyen bir yapıdadır. Bu yüzden bu çalışmada belirtilen işlevlerin aşamalı veya hiyerarşik ilişkisinden ziyade etkileşimsel ilişkisine ve bu işlevlerin inanan insanın hayatındaki rolüne odaklanılmıştır.

Kısacası, felsefe literatüründe olgusal karşılığı olmadığı için anlamsız bulunan din dili, psikolojik bir bakış açısı ile oldukça somut ve anlamlı görüntüler ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu dil, sadece aşkın alana göndermeler yapmakla kalmaz, inananların hayatlarında görülebilir net ve açık bir yere de sahiptir. Dolayısıyla bu dili paylaşılanlar açısından din dilinin gerçek bir dil olduğu ve inanan insanların hayatlarında çok büyük anlamlarının olduğu söylenebilir. Sosyal bilimler ve daha özelinde din bilimlerinin en önemli enstrümanı olarak din dili, doğrudan görünür-lüğü ile ulaşılabilirlik sunarken görünmezliği ile zengin bir bilgi, duygu, düşünce ve davranış rezervine sahip bir olgu olarak araştırmacılarını beklemektedir.

Yazar Katkı Oranları

Çalışmanın Tasarlanması (Design of Study): GM(%60), GG(%40)

Veri Toplanması (Data Acquisition): GM(%60), GG(%40)

Veri Analizi (Data Analysis): GM(%60), GG(%40)

Makalenin Yazımı (Writing Up): GM(%60), GG(%40)

Makalenin Gönderimi ve Revizyonu (Submission and Revision): GM(%60)
GG(%40)

[127] Üstün Oltulu, *Din Dilinde Doğrulamacı Ve Yanlışlamacı Ve Yaklaşımların Eleştirisi*, 73.

[128] Zajonc, "Attitudinal Effects Of Mere Exposure" 1-27.

[129] Okumuş, "Bilişsel Çelişki Teorisi Bağlamında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi", 281-308.

KAYNAKÇA

- Abanoz, Süleyman. "Türkiye'de Yapılan 'Dini Başa Çıkma' Konulu Araştırmalar Hakkında Bir Değerlendirme. *Eskiye*, (40), (2020). 407-429
- Akto, Akif. "Kişilik Oluşumunda Dinin Rolü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/2 (01 Ağustos 2011), 191-217. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000001085
- Allport, Gordon. *Birey ve Dini*. çev. Bilal Sambur, İstanbul: Elis Yayınları, 2005.
- Argyle, Michael. "İbadet ve Dua". çev. Mustafa Koç. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2/21 (2006), 317-338.
- Arkonacı, S. "Psikolojik Bilgide Yerel İnsan Tasarımı". *Türk Psikoloji Bülteni* 12/39 (2006), 13-20.
- Aslan, Halil. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Algısı: 1972 ve 2011 Yılları Cuma Hutbeleri Örneği, (Urfa; Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015)
- Ayten, Ali "Kimlik ve Din: İngiltere'deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 12(2), (2012).101-119.
- Atay, Rifat- Çiftçi, Esra "Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde Tanrı Kavramının Serüveni", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (44), (2013). 291-322.
- Baier, Colin J. - Wright, Bradley R. E. "'If You Love Me, Keep My Commandments': A Meta-Analysis of the Effect of Religion on Crime". *Journal of Research in Crime and Delinquency* 38/1 (2001), 3-21. <https://doi.org/10.1177/0022427801038001001>
- Bedir, Fatma Nur. "Native or Liturgical Language In Prayers: A Field Research On This Debate". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 10/3 (2021), 2494-2514.
- Bedir, Fatma Nur. "Yetişkinlerin Çocukluk Anılarındaki Tanrı İmgelerinin Analizi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (2017), 717-740. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.379046>
- Boroditsky, Lera. "How Language Shapes Thought". *Scientific American* 304/2 (2011), 62-65.
- Boroditsky, Lera. "Language and the Construction of Time through Space". *Trends in Neurosciences* 41/10 (2018), 651-653. <https://doi.org/10.1016/j.tins.2018.08.004>
- Burger, Jerry M. *Kişilik: Psikoloji Biliminin İnsan Doğasına Dair Söyledikleri*. 800 Cilt. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 1.baskı., 2006.
- Campbell, Joseph. *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*, çev. S. Gürses, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2010.
- Ceylan, Yasin. "Din ve ahlak". *Doğu Batı Dergisi* 4 (2004), 79-86.
- Chomsky, Noam. *Dil ve Zihin İncelemelerinde Yeni Ufuklar*. çev. Ferit Burak Aydar. İstanbul: Boğaziçi Üniversite Yayınevi, 1. Baskı., 2019.
- Coşkunsever, Asude. *Sosyal Hizmet Kurumlarında Dini Danışmanlık Ve Rehberlik (Yetiştirme Yurdu&- Bakım Ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezi Örneği)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Doktora Tezi, 2016.
- Crapps, Robert W. - Ayten. "Psikanaliz ve Din". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 4/1 (2004), 171-190.
- Çağlayan, Elif. *Allah'a Güvenli Ve Güvensiz Bağlanmanın Yalnızlık Duygusu İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022. <https://search.proquest.com/openview/6bc4c778dcf7ae0e644a4a86bdaca03b/1?pq-origsite=gscholar&cbl=2026366&diss=y>
- Demirtaş, H. Andaç. "Sosyal kimlik Kuramı, Temel Kavram Ve Varsayımlar". *İletişim Araştırmaları* 1/1 (2003), 123-144.
- Deutscher, Guy. *Dilin Aynasından: Kelimeler Dünyamızı Nasıl Renklendirir?* Çev. Cemal Yardımcı. Metis Yayınları, 2013.
- Doğanay, Süleyman (2023). Yas Sürecindeki Müslüman Danışanlar İçin Kur'an'dan Bibliyoterapik Bir İçerik:"Bilge Kişi-Musa" Kıssası. *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, (60), 73-81.
- Ece, Ünür -Doğanyılmaz Duran, Didem. "Sosyal Kimlik Olarak İslam'ın Sosyal Medyaya Yansımaları: Gerçek İslam". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/3 (2016), 37-61.
- Emmons, Robert A. "Din ve Kişilik". çev. Gülüşan Göcen. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 3/1 (2014), 165-187. <https://doi.org/10.15869/itobiad.39875>
- Evans, C. Stephen. "Din Dili Problemi". çev. Ferhat Akdemir. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2010), 253-273.
- Ferre, Frederick. *Din Dilinin Anlamı*. çev. Zeki Özcan. Alfa Yayınları, 1999.
- Fowler, James. "İman Bilincinin Evreleri". çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19 (2000), 85-104.
- Friedman, Tammar vd. "Faithful Atheists: The Paradox Of Jewish Nonbelievers In Israel". *Religion* 55/1 (02 Ocak 2025), 300-320. <https://doi.org/10.1080/0048721X.2024.2423715>

- Ginges, Jeremy vd. "Religion and Support for Suicide Attacks". *Psychological Science* 20/2 (01 Şubat 2009), 224-230. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9280.2009.02270.x>
- Göcen, Gülüşan, Psikoloji, Mitoloji ve Din, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2018.
- Göcen, Gülüşan. *Kavram Atlası: Din Psikolojisi I*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Gülmez, C. - Karakuş, O. "From Family to Divine Ties: The Relationship Between Family Belonging and Attachment to God". *Bulletin of the Karaganta University History. Philosophy Series* 11730/1 (2025), 308-320. <https://doi.org/10.31489/2025hph1/308-320>
- Güngör, Erol. Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- Hamlin, J. Kiley - Wynn, Karen. "Young Infants Prefer Prosocial To Antisocial Others". *Cognitive Development* 26/1 (2011), 30-39. <https://doi.org/10.1016/j.cogdev.2010.09.001>
- Harmon-Jones, Eddie - Harmon-Jones, Cindy. "Cognitive Dissonance Theory After 50 Years of Development". *Zeitschrift für Sozialpsychologie* 38/1 (Ocak 2007), 7-16. <https://doi.org/10.1024/0044-3514.38.1.7>
- Haviland, John B. "Anchoring, Iconicity, and Orientation in Guugu Yimithirr Pointing Gestures". *Journal of Linguistic Anthropology* 3/1 (1993), 3-45. <https://doi.org/10.1525/jlin.1993.3.1.3>
- Hayta, Akif. "Anneden Allah'a: Bağlanma Teorisi ve İslâm'da Allah Tasavvuru". *Değerler Eğitimi Dergisi* 4/12 (2006), 29-63.
- Hayta, Akif. "Nesne İlişkileri Kuramı ve Tanrı Tasavvuru Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme". *Değerler Eğitimi Dergisi* 8/20 (2010), 39-77.
- Hacıkeleşoğlu, Hızır & Karaca, F. (2021). Ebeveyn Tutumlarının Tanrı Tasavvuru İle İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (53), 195-236.
- Hökelekli, Hayati. "Fıtrat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13 (1996), 47-48.
- Jaspal, Rusi - Coyle, Adrian. "Arabic Is the Language of the Muslims—That's How It Was Supposed to Be": Exploring Language and Religious Identity through Reflective Accounts from Young British-Born South Asians". *Mental Health, Religion & Culture* 13/1 (Ocak 2010), 17-36. <https://doi.org/10.1080/13674670903127205>
- Johnson, Thomas J. vd. "Identifying Mediators of the Relationship Between Religiousness/Spirituality and Alcohol Use". *Journal of Studies on Alcohol and Drugs* 69/1 (Ocak 2008), 160-170. <https://doi.org/10.15288/jsad.2008.69.160>
- Jung, Carl Gustav. *Analistik Psikoloji*. çev. Ender Gürol. İstanbul: Payel Yayınları, 2006.
- Jung, Carl Gustav. *Psikoloji ve Din*. çev. Raziye Karabey. İstanbul: Okuyan, 1998.
- Karaca, Faruk. "Dindarlığın Gelişimi". *Din Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. 118-144. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını 2051. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2010.
- Kaya, Mevlüt - Aydın, Cüneyd. "Üniversite Öğrencilerinin Dini İnanç İle Ahlakî Olgunluk Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/30 (01 Nisan 2011), 15-42. <https://doi.org/10.17120/omuifd.62144>
- Kaya, Zeynep. *Türk Toplumunda İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2023).
- Kesikbaş, Rabia. *Doğum Sonrası Süreçte Depresyon ve Dini Başa Çıkma İlişkisinin İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Kısa, Cihad. "Filozofların, Teologların Ve Psikanalistlerin Tanrısı: Tanrı Kavramı ve Tanrı Tasavvuru". *Turkish Studies* 10/10 (2015), 639-654. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8545>
- Kirkpatrick, Lee A. "Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi". çev. Mustafa Koç. *Bilimname* 4/10 (2006), 133-172.
- Kocabaş, Ozan. *Haber Doğruluk-Hakikat İlişkisinin Hermeneutik Tezâhürleri Üzerine Bir Deneme: Haberin Yorumlanma Sürecine Dâir Bir Araştırma*. Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Doktora Tezi, 2021.
- Koç, Mustafa. "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi". *EKEV Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 75-88.
- Koç, Turan. *Din Dili*. İz Yayıncılık, 6.baskı., 2022.
- Koçak, Ali- Kayıklık, Hasan "Duygular Bağlamında Din Duygusu ve Dini Duygular". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19 (2), (2019). 685-690.
- Korkmaz, Nuran Erdoğan. "Tanrı'ya Bağlanma Ve Psikolojik İyi Olma". *Toplum Bilimleri Dergisi* 6/12 (2012), 95-112.
- Kula, Naci. "Deprem ve Dini Başa Çıkma". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2002), 234-255.

- Levinson, Stephen C. "Language and Cognition: The Cognitive Consequences of Spatial Description in Guugu Yimithirr". *Journal of Linguistic Anthropology* 7/1 (1997), 98-131. <https://doi.org/10.1525/jlin.1997.7.1.98>
- Lupyan, Gary vd. "Effects of Language on Visual Perception". *Trends in Cognitive Sciences* 24/11 (2020), 930-944. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2020.08.005>
- Oktay, Ayşe Sıdika - Güneş, Mehmet Burak. "Din Dili ve Antony Flew'un İnanç Değişikliğinin Din Diline Yansımaları". *Bilimname* 2019/39 (23 Aralık 2019), 447-468. <https://doi.org/10.28949/bilimname.580873>
- Okumuş, Beyza. "Bilişsel Çelişki Teorisi Bağlamında Başörtüsünü Çıkarma Davranışının İncelenmesi". *Hittit İlahiyat Dergisi* 21/1 (30 Haziran 2022), 281-308. <https://doi.org/10.14395/hid.1057989>
- Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Baskı., 1982.
- Pichon, Isabelle vd. "Nonconscious Influences of Religion on Prosociality: A Priming Study". *European Journal of Social Psychology* 37/5 (2007), 1032-1045. <https://doi.org/10.1002/ejsp.416>
- Ribot, Théodule. "Dini Duygu". çev. Mustafa Şekip Tunç. *Hikmet Yurdu: Düşünce – Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 7/13 (2014), 303-321.
- Rizzuto, Ana Maria. "Bilimsel Din Çalışmalarında Çağdaş Literatürün Eleştirisi". çev. Fatma Nur Bedir. *Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/2 (2017), 1847-1854.
- Safran, William. "Language, Ethnicity and Religion: A Complex and Persistent Linkage". *Nations and Nationalism* 14/1 (Ocak 2008), 171-190. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2008.00323.x>
- Salas-Wright, Christopher P. vd. "Buffering Effects of Religiosity on Crime: Testing the Invariance Hypothesis Across Gender and Developmental Period". *Criminal Justice and Behavior* 41/6 (Haziran 2014), 673-691. <https://doi.org/10.1177/0093854813514579>
- Sayın, Kadir. *Wittgenstein'a Göre Din Dili*. Erciyes Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- Sevinç, Kenan. *İnançsızlık Psikolojisi*. (İstanbul: Çamlica Yayınları, 2017).
- Soskice, Janet. "Din Dili". çev. Mustafa Turan. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 355-368.
- Tajfel, Henri. "Social Identity and Intergroup Behaviour". *Social Science Information* 13/2 (1974), 65-93. <https://doi.org/10.1177/053901847401300204>
- Tan, Aysel. "Beyin Çalışmalarına Göre Sezgi ve Dini Tecrübe". *Felsefe ve Din Bilimlerinde Lisansüstü Araştırmalar-I*. 31-46. Elazığ: Firat Üniversitesi, 2022.
- Üstün Oltulu, Hatice. *Din Dilinde Doğrulamacı Ve Yanlışlamacı ve Yaklaşımların Eleştirisi*. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Winawer, Jonathan vd. "Russian Blues Reveal Effects Of Language On Color Discrimination". *Proceedings of the National Academy of Sciences* 104/19 (2007), 7780-7785. <https://doi.org/10.1073/pnas.0701644104>
- Wittgenstein, Ludwig. *Felsefi Soruşturmalar*. çev. Deniz Kanıt. Totem Yayıncılık, 2006.
- Yapıcı, Asım. "Müslüman Türk Kültüründe İnanç Gelişimi (Bir Model Denemesi)". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 83-113. <https://doi.org/10.21054/deuifd.282806>
- Yıldırım, Ali. "Çağdaş İngiliz Felsefesinde Din Dilinin Fonksiyonel Analizi". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2012), 320-344.
- Yıldırım, Furkan. *Çocukluk Dönemi Örselenme Yaşantılarının Yetişkin Bağlanma Stilleri ve Tanrı'ya Bağlanma Stilleri Üzerindeki Etkisi*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Doktora Tezi, 2022.
- Yıldız, Mualla (2013). Çocukların Tanrı İmgesi'nin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Toplum Bilimleri Dergisi*, (13), 45-63
- Yorulmaz, Bilal. "Bir Din Eğitimi Aracı Olarak Dini Müziğin Kullanımı". *Din ve Müzik Sempozyumu*, 26-40.
- Yurdakul, Ayşe - Alperen, Altan. "Nazi Almanyası'nda Çocuk Kitaplarının Propaganda Aracı Olarak Kullanılmasına Dair Bir Örnek: Der Giftpilz (Zehirli Mantar)". *Alman Dili ve Kültürü Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2019), 15-34.
- Zajonc, Robert B. "Attitudinal Effects Of Mere Exposure". *Journal of Personality and Social Psychology* 9/2, Pt.2 (1968), 1-27. <https://doi.org/10.1037/h0025848>
- Zlatev, Jordan - Blomberg, Johan. "Language May Indeed Influence Thought". *Frontiers in Psychology* 6 (2015). <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01631>